

Projectweekpakket Egypte



inhoudsopgave

3 **Introductie**

7 **Farao's**

- 7 Informatieve tekst
- 12 Activiteiten en opdrachten

17 **Hiërogliefen**

- 17 Informatieve tekst
- 21 Activiteiten en opdrachten

24 **Goden**

- 24 Informatieve tekst
- 28 Activiteiten en opdrachten

31 **Mummies**

- 31 Informatieve tekst
- 36 Activiteiten en opdrachten

40 **Afsluiting van de projectweek**

41 **Bijlagen**

- nº1 Kleurplaat thema Farao's
- nº2 Vogelkraag
- nº3 Gerechten uit het oude Egypte
- nº4 Hiërogliefenalfabet
- nº5 Cartouche
- nº6 Dummie de mummie woordzoeker
- nº7 Hiërogliefen lezen
- nº8 Antwoorden hiërogliefen lezen
- nº9 Kleurplaat thema Goden
- nº10 Kleurplaat thema Goden
- nº11 Teken een dierenhoofd
- nº12 Knipblad kijkdoos Amon & Amara
- nº13 Goden en hun cultusplaatsen
- nº14 Kleurplaat thema Mummies
- nº15 Kleurplaat thema Mummies
- nº16 Mummiemasker
- nº17 Bouwplaten Lego
- nº18 Bouwplaat piramide van Chefren
- nº19 Knipblad Sarcofaag

64 **Links naar websites**

65 **Literatuurlijst**

67 **Docentenhandleidingen museumlessen**

- 67 Egypte met Vos en Haas (gr. 1-2)
- 69 Naar het museum met Vos en Haas (gr. 3-4)
- 71 Museumles Egypte (gr. 5-8)

introductie

Voor u ligt het 'Projectweekpakket Egypte' van het Rijksmuseum van Oudheden. Het pakket is ontwikkeld ter ondersteuning van basisscholen die een thema- of projectweek over het oude Egypte organiseren. Het biedt u inhoudelijke informatie en tips voor activiteiten in de klas. Het projectweekpakket wordt tevens digitaal aangeboden op: www.rmo.nl/egyptepakket. Hier vindt u ook vele foto's en afbeeldingen waar in de informatieve tekst naar verwezen wordt.

Projectweek Egypte

Veel kinderen kennen het oude Egypte uit boeken of van televisie en vaak weten ze al wel iets van mummies of piramides af. In het projectweekpakket worden vier thema's behandeld: Farao's, Hiërogliefen, Goden en Mummies. De kopieerbare werkbladen bevatten naast informatie over het betreffende thema ook suggesties voor opdrachten en activiteiten in de klas. Zo wordt bij het thema Mummies verteld hoe de oude Egyptenaren een mummie maakten en is er een opdracht waarbij leerlingen een Egyptisch amulet kunnen namaken. De informatieve tekst is bedoeld voor docenten van alle leerjaren. Er is bewust voor gekozen geen onderscheid in niveaus te maken in de informatieve tekst. Zo kunt u zelf kiezen wat u geschikt vindt voor uw klas en hoe u de informatie presenteert.

De vier thema's zijn los van elkaar en in willekeurige volgorde te behandelen. De opdrachten en activiteiten binnen de thema's sluiten aan bij verschillende vakken zoals geschiedenis en aardrijkskunde, maar ook drama, handvaardigheid en gym. In de informatieve teksten wordt door middel van vet gedrukte codes (**F1.1**) verwezen naar de bijbehorende opdrachten en activiteiten. In het pakket staan tips voor een

planning en inbedding van het project binnen het curriculum. Bij het projectweekpakket is voor zowel de onderbouw als de bovenbouw een digitale les voor op het digibord ontwikkeld. U kunt de les gebruiken als algemene introductie op het oude Egypte. Indien u niet met een digibord werkt, raden we u aan de digitale les wel door te nemen (als PowerPointpresentatie is deze ook op een gewone computer te bekijken). In de les wordt veel beeldmateriaal gebruikt, dat tijdens het behandelen van de vier thema's zeer geschikt is.

Ter aanvulling op het projectweekpakket zijn voor alle leerjaren (groep 1 t/m 8) lessen in het museum te boeken. Het is ook mogelijk met alle klassen tegelijk het museum te bezoeken, bijvoorbeeld als onderdeel van de projectweek. Meer informatie hierover vindt u op: www.rmo.nl/egyptepakket.

Inhoud projectweekpakket

Het projectweekpakket is als volgt opgebouwd:

Introductie

Vier thema's:

Farao's, Hiërogliefen, Goden, Mummies

Per thema:

- Informatieve tekst
- Opdrachten en activiteiten per leerjaar

Overzicht met links naar afbeeldingen, filmpjes en spellen op websites

Suggesties voor te raadplegen literatuur

Docentenhandleidingen museumlessen over afdeling Egypte

Suggestie voor planning van een projectweek Egypte

Afhankelijk van de opzet van de thema- of projectweek Egypte binnen uw school, kan dit projectweekpakket invulling geven aan uw dagindeling. Uiteraard kunt u zelf kiezen hoeveel tijd er wordt besteed aan een thema: een lesuur, dagdeel of hele lesdag.

Met het pakket kunt u in principe iedere dag van de week één van de vier thema's behandelen. In het voorbeeld zijn we ervan uitgegaan dat u naast de thema- of projectweek ook de reguliere lessen door laat gaan. In dat geval kunt u ervoor kiezen om ongeveer twee uur per dag aan een thema te besteden. Indien een opdracht of activiteit aansluit bij een vak, wordt dit vermeld.

Een bezoek aan het Rijksmuseum van Oudheden is een mooie aanvulling op de projectweek. In het museum kunnen de leerlingen immers echte Egyptische voorwerpen zien, zoals een tempel, mummies, vele gebruiksvoorwerpen en een beeld van een farao. De Egyptische collectie van het museum behoort tot de tien belangrijkste Egyptische collecties in de wereld. Uiteraard laten wij de keuze om het museum met uw klas of school te bezoeken aan u. Omdat de informatie in het projectweekpakket dieper op de stof ingaat dan de museumles, kan een bezoek aan het museum voor een spannende opwarmer voor de projectweek zorgen.

Voorbeeld planning:

- Dag 1 Bezoek aan het Rijksmuseum van Oudheden (optioneel) en/of digitale les
- Dag 2 Thema Hiërogliefen

- Dag 3 Thema Goden
- Dag 4 Thema Mummies
- Dag 5 Thema Farao's

Afsluiting (bijvoorbeeld een presentatie of open avond voor ouders en familie)

Digitale les

Voor zowel de onderbouw, als de bovenbouw is een digitale les met veel sprekende foto's beschikbaar. De les is een eerste kennismaking met het oude Egypte en de vier verschillende thema's die in het projectweekpakket aan de orde komen.

De les kan beknopt, in ongeveer 20 minuten, worden behandeld door met de leerlingen de sheets te bekijken en kort te bespreken. Maar u kunt ook voor een uitgebreide introductie kiezen en ongeveer 60 minuten aan de les besteden. Bij iedere sheet is voor u achtergrondinformatie beschikbaar, die u een handvat geeft om de leerlingen met de juiste informatie op weg te helpen. De tijd die u aan de digitale les of introductie besteedt, komt bovenop de circa twee uur per dag die in de planning voor een thema wordt gereserveerd.

De digitale les is te downloaden op:
www.rmo.nl/egyptepakket

Sla het bestand op de computer (van uw digibord) op. Indien u kiest voor een korte introductie, dan kunt u de presentatie in afspeelmodus vertonen. Indien u kiest voor een uitgebreide invulling van de les raden we u aan om het bestand als werkdocument te openen. U heeft dan de mogelijkheid om afbeeldingen te verslepen en teksten in te voegen.

Opbouw digitale les:

- Egypte
- De Nijl
- De piramides van Giza
 - thema Farao's
 - thema Mummies
- De piramide van Sakkara
 - thema Hiërogliefen
- Tempels langs de Nijl
 - thema Goden

Het oude Egypte in het Rijksmuseum van Oudheden

Egypte is het land van machtige farao's, fascinerende mummies en ontelbare goden. De afdeling 'Egypte' van het Rijksmuseum van Oudheden omvat de Egyptische cultuur van de prehistorie tot de Romeinse overheersing. Tijdens een bezoek aan het museum komen de leerlingen in contact met echte oude voorwerpen. De oude Egyptische cultuur komt dan nog meer tot leven. Leerlingen reageren enthousiast op een echte tempel en ontdekken bij de 3d-scans van mummies welke kleine schatten er tussen de windsels verstopt zitten.

De eerste zaal van de afdeling volgt de loop van de tijd. De oudste voorwerpen stammen uit de prehistorie, toen Egypte geleidelijk een boerensamenleving werd. In de eeuwen daarna ontstond langs de vruchtbare oevers van de Nijl het grote Egyptische rijk.

Een van de mooiste stukken uit het begin van de geschiedenis van Egypte is het beeld van een schrijver uit 2400 voor Christus. Kennis van het geheimzinnige hiërogliefenschrift was erg belangrijk voor het centrale bestuur van het uitgestrekte land.

De bekendste oude Egyptenaren zijn ongetwijfeld de farao's, zoals Achnaton en Toetanchamon. Zij waren de koningen van het rijk. Het grote beeld van koningin Hatsjepsot is een van de topstukken van de afdeling. Samen met onder anderen Nefertiti en Cleopatra was zij één van de weinige vrouwen die het tot farao schopte.

Het hiernamaals was heel belangrijk voor de oude Egyptenaren. Om na de dood goed verder te kunnen leven, lieten rijke Egyptenaren fraaie beelden, wandreliëfs en grafkapellen maken. De vele beelden van de talloze Egyptische goden getuigen van het geloof dat leven en dood door hogere machten werden bepaald.

De mummies en hun mummiekisten hebben een speciale plek op de afdeling. Er zijn mensenmummies te zien, waarvan sommige bijna drieduizend jaar oud zijn. Op de kleurrijk beschilderde mummiehulzen en -kisten staan teksten in hiërogliefen, afbeeldingen van goden en scènes uit het Egyptische hiernamaals. Er wordt duidelijk gemaakt hoe het mummificeren van overledenen in het oude Egypte in zijn werk ging. Ook dieren werden gemummificeerd en meerdere van deze dierenmummies zijn in het museum te zien.

Door middel van geavanceerde scanapparatuur zijn alle mummies van het museum onderzocht, zonder deze te beschadigen.

Al sinds het vroegste begin van het Rijksmuseum van Oudheden is het dubbelbeeld van de hoge ambtenaar Maya en zijn vrouw Meryt een belangrijk stuk van de Egyptische collectie. Maya was de schatbewaarder onder de farao's Toetanchamon en Horemheb. Ook de in Sakkara gevonden reliëfs van Horemheb zijn op de afdeling te zien. Deze gaan over zijn periode als hoge militair en behoren tot de absolute wereldtop.

In de entreehal van het museum is het grootste object uit de Egyptische collectie van het museum te bewonderen: de tempel uit het dorp Taffeh. De ruim zes meter hoge tempel werd ongeveer tweeduizend jaar geleden gebouwd in opdracht van de Romeinse keizer Augustus. De tempel was eerst gewijd aan de godin Isis en is later als christelijke kerk gebruikt. Tussen 1960 en 1979 is de tempel steen voor steen uit elkaar gehaald, getransporteerd en in het museum weer opgebouwd. De tempel werd geschonken door de Egyptische overheid als dank voor de bijdrage die Nederland leverde aan het behoud van cultureel erfgoed uit Egypte.

Farao's

Informatieve tekst

F1.1, F2.1, F3.2, F4.3

Omdat iedereen water nodig heeft om te leven, woonden (en wonen nog steeds!) bijna alle mensen in Egypte langs de rivier de Nijl. Het overige land bestaat voor het grootste gedeelte uit woestijn. De belangrijkste steden en tempels liggen daarom ook aan de Nijl. Eens per jaar overstroomde de Nijl, waardoor er een laag vruchtbare klei werd achtergelaten op de stroken land langs de Nijl. Dit was de enige plaats waar landbouw mogelijk was. De overstroming begon in juni of juli. Dan zorgen smeltwater en regenwater in de bergen van Ethiopië, waar de Nijl begint, voor hoog water. De overstroming duurde meestal tot september. Nadat het water weer teruggetrokken was, bleef er zwarte modder achter op het land. De Egyptenaren noemden hun land daarom ook Kemet, letterlijk 'het zwarte land'. Ook de rest van het jaar moest er water beschikbaar blijven, daarom was er een ingewikkeld stelsel van kanalen en dijken om zo de bevoeiing van de akkers te regelen.

F1.4, F3.8, F3.9, F4.8

De farao was de koning van Egypte. Farao's worden ingedeeld in groepen; deze noemen we dynastieën of ook wel koningshuizen. Vaak waren farao's binnen een dynastie van een en dezelfde familie, maar lang niet altijd. Soms greep namelijk iemand anders dan de kroonprins de macht. De nieuwe farao liet het dan wel lijken alsof hij van dezelfde familie was als zijn voorganger(s) om zo zijn heerschappij te rechtvaardigen, bijvoorbeeld door stambomen te vervalsen. De farao werd meestal tijdens zijn leven nog niet als een god gezien. Zijn beroep was goddelijk, de persoon zelf niet. Een farao werd gezien als de god Horus op aarde, maar ook de farao was afhankelijk van de wil van de goden. Na zijn dood zou hij één worden met de god Osiris.

Het woord farao komt van het oude Egyptische per-a'a, dat betekent paleis. De Grieken spraken dat uit als farao en zo noemen wij de koning van het oude Egypte nu nog steeds.

De geschiedenis van het oude Egypte duurt ruim 3000 jaar. Wetenschappers verdelen die geschiedenis in vier grote tijdvakken. Het Oude Rijk, het Middenrijk, het Nieuwe Rijk en de Late Tijd. Het Oude Rijk is bijvoorbeeld de tijd dat de grote piramides bij Giza zijn gebouwd. Toetanchamon leefde tijdens het Nieuwe Rijk. Tussen deze grote bloeiperiodes waren de Eerste, Tweede en Derde Tussenperiode. In die periodes was het in het Egyptische rijk vaak onrustig. Het centrale gezag van de farao viel uiteen en buitenlandse volkeren wisten de macht over te nemen. Wanneer precies welke periode begon en ophield, daar zijn wetenschappers het nog niet over eens, maar in grote lijnen staat het wel vast.

Bekende farao's

Een chronologisch overzicht van de belangrijkste farao's:

Menes

(ongeveer 3000 v. Chr.; 1e dynastie, Vroegdynastieke Periode): de eerste farao van Egypte. Hij verenigde de 'Twee Landen', Boven- en Beneden-Egypte, rond 3000 v. Chr. Dit kun je mooi zien op het Narmerpalet. Dat is een plat stuk steen waarop mensen kleurstoffen maalden om als make-up te gebruiken. Het Narmerpalet is vernoemd naar farao Narmer. Het zou kunnen dat hij dezelfde persoon was als farao Menes; hier bestaat nog veel discussie over. De vereniging van de twee landen is op het palet goed zichtbaar: aan de ene kant draagt de koning de rode kroon van het noorden en aan de andere kant de witte kroon van het zuiden van Egypte.

Cheops

(± 2604 - 2581 v. Chr.; 5e dynastie, Oude Rijk): hij liet de Grote Piramide bij Giza bouwen. Deze piramide is opgebouwd uit ongeveer 2,3 miljoen stenen. Waarschijnlijk duurde het twintig jaar om de Grote Piramide te bouwen.

Hatsjepsot

(± 1479 - 1458 v.Chr.; 18e dynastie, Nieuwe Rijk): zij was een vrouwelijke farao. Dit was ongebruikelijk maar niet uniek. Soms werd een vrouw de farao wanneer er geen mannelijke troonopvolgers waren, maar dat was bij Hatsjepsot niet het geval. Zij zou regeren tot haar stiefzoon – **Thoetmosis III** – meerderjarig werd. Toen Thoetmosis volwassen was stond ze haar troon echter niet af. Ze was omstreden, maar Egypte was welvarend onder haar regering en er werden meerdere handelsreizen naar het buitenland georganiseerd (onder andere naar Poent in Somalië).

Thoetmosis III

(± 1479-1425 v. Chr.; 18e dynastie, Nieuwe Rijk): de 'Napoleon' van Egypte, hij ging op minstens zeventien veldtochten naar het buitenland en onder hem was het Egyptische rijk het allergrootst. **F4.1**

Achnaton

(± 1351-1333 v. Chr.; 18e dynastie, Nieuwe Rijk): de 'ketterfarao' die het geloof in de meeste goden afschafte en alleen nog maar de zonnescijf, de Aton, vereerde. Hij liet een nieuwe hoofdstad bouwen, maar na zijn dood werd de stad verlaten en zijn naam gewist uit de koningslijsten. Onder zijn opvolger Toetanchamon werd het geloof in de verschillende goden weer hersteld. Tijdens de regering van Achnaton veranderde ook de kunst enorm. Farao Achnaton liet zich niet meer afbeelden als

de perfecte, sterke farao. Zijn portretten laten nu een man met een lang uitgerekt hoofd en met een buikje zien.

Toetanchamon

(± 1333-1323 v. Chr.; 18e dynastie, Nieuwe Rijk): was nog maar een kind toen hij farao werd en is op jonge leeftijd gestorven. Hij is de beroemdste van alle farao's omdat zijn graf in 1922 ongeschonden teruggevonden is door Howard Carter. Daarna kwamen ook verhalen over de 'vloek van de mummie' in de kranten. Dit gebeurde toen een lid van het onderzoeksteam overleed, na het vinden van het graf. Dat dat echt door de vloek van Toetanchamon kwam, is nooit bewezen. Wel zijn er aanwijzingen dat het sterfgeval iets te maken had met giftige schimmels die in de hermetisch afgesloten tombes kunnen groeien.

Ramses II

(± 1290 - 1224 v. Chr.; 19e dynastie, Nieuwe Rijk): ook wel Ramses de Grote. Hij regeerde meer dan 60 jaar en heeft veel tempels gebouwd en herbouwd. Tijdens zijn regering was er een veldslag tegen de Hittieten bij de stad Kadesj. Het aparte van die strijd is dat zowel de Egyptenaren als de Hittieten beweren dat ze toen gewonnen hebben. Wat er waarschijnlijk is gebeurd, is dat ze het niet van elkaar konden winnen en dus maar een diplomatiek verdrag hebben opgesteld.

Cleopatra VII

(69-30 v.Chr.; Ptolemaeëntijd): de laatste farao van Egypte. Ze was de geliefde van zowel Julius Caesar als Marcus Antonius, beide belangrijke Romeinse legeraanvoerders. Cleopatra pleegde hoogstwaarschijnlijk zelfmoord, niet lang nadat haar vloot door Romeinse schepen van (de late-re) keizer Augustus bij Actium werd verslagen.

Taken van de farao

F3.3, F4.4

De farao had een hoop verschillende taken en rollen, zoals:

Hogepriester

De farao werd gezien als een god op aarde. Het was zijn taak om de goden tevreden te houden en er voor te zorgen dat de Nijl ieder jaar opnieuw overstroomde, zodat het land Egypte welvarend bleef. Hij was officieel de hogepriester van alle goden, maar meestal werden de rituelen uitgevoerd door de lokale priesters. De farao zelf kon immers niet overal tegelijk zijn, en bezocht de grootste tempels eigenlijk alleen op speciale feesten.

Legeraanvoerder

De farao was het hoofd van het leger. Het was zijn taak om alle vijanden binnen en buiten Egypte, mythisch en echt, te verslaan. Het was onmogelijk dat de farao zou verliezen. Als hij verloor werden de teksten zo verdraaid dat het leek alsof hij toch gewonnen had. Soms klommen generaals zelfs op tot farao, zoals Horemheb. In het Oude Rijk en Middenrijk had de farao een klein leger. Tijdens het Nieuwe Rijk waren er invallen van de Hyksos, een vijandig volk uit Palestina. Pas daarna hadden de Egyptenaren beschikking over paard en wagen, dat hadden ze afgekeken van de Hyksos. Dit zorgde onder andere voor een nieuwe manier van oorlog voeren en leverde een groots leger op. Als wapens gebruikte men pijl en boog, speren, strijdbijlen, dolken en knotsen. Vanaf de invallen van de Hyksos werden grotere bogen gebruikt en soms ook een kromzwaard. Men had een schild van leer of hout als bescherming.

Belastinginner

Egypte werd centraal bestuurd vanuit een hoofdstad. Daar kwam veel administratie bij kijken, zoals het innen van belasting. Er was nog geen geld, dus belasting werd betaald in natura (bijvoorbeeld graan, koper of arbeid). De farao kreeg hierbij hulp van een vizier of onderkoning (de belangrijkste minister en adviseur van de farao). Ook het onderhouden van de kanalen voor het water van de Nijl hoorde bij de taken van de farao.

Rechter

De farao bepaalde de wetten. Er waren overal kleinere rechtbanken, maar in hele belangrijke en ernstige gevallen moest de farao uitspraak doen.

Diplomaat

Vooraf uit het Nieuwe Rijk weten we veel over de verhoudingen met het buitenland. In brieven schreven de belangrijkste koningen de farao aan als 'broeder', de minder machtigen noemden hem 'vader'. Er werd ook veel handel met het buitenland gedreven. Zo werd er bijvoorbeeld wierook – nodig bij tempelrituelen – uit onder andere Poent (Somalië) en Zuid-Arabië geïmporteerd. Nubië (Sudan) was officieel onderdeel van het Egyptische rijk (niet gedurende alle dynastieën, er was zelfs een dynastie waarin de Nubiërs farao van Egypte waren), daarom moesten de Nubiërs een groot gedeelte van hun goud afstaan aan de farao. Ook kwamen via Nubië goederen uit het verdere zuiden van Afrika.

Dagelijks leven

De farao reisde rond langs zijn verschillende paleizen verspreid door het land; het belangrijkste paleis stond natuurlijk in de hoofdstad. Het paleis bestond uit verschillende gebouwen. De farao, zijn vrouw en de prinsen en prinsessen woonden allemaal in verschillende delen van het paleis. Verder waren er ook kamers voor al het personeel. De farao had meerdere vrouwen (een harem), maar meestal was er wel één hoofdvrouw. Hij was soms getrouwd met zijn zus of halfzus. Die zus had immers, net als de farao, goddelijk bloed in zich. Vaak was de oudste zoon van de hoofdvrouw de kroonprins. Een koningin had meestal weinig macht, maar vaak probeerde ze wel via haar zoon invloed uit te oefenen. De moeder van de farao stond in rang namelijk hoger dan de vrouw van de farao. Doordat een farao meerdere vrouwen had, had hij soms ook heel veel kinderen. Zo had de grote farao Ramses II meer dan honderd kinderen! Alle kinderen van de farao kregen goed onderwijs, want het was nooit helemaal zeker wie de volgende farao zou worden. Zij leerden dan ook lezen en schrijven, wat maar heel weinig mensen in Egypte konden.

Voor de gewone Egyptenaren waren kinderen nodig zodat een bejaarde ouder later zorg kon krijgen. En, na overlijden, konden kinderen ook de dodenoffers voor hun ouders brengen. Als een echtpaar geen kinderen kon krijgen, was adoptie mogelijk. **F3.7**

De farao was erg rijk en had kostbare kleding en sieraden. Ook bezat hij dure voorwerpen zoals spiegels, meubels enzovoort. **F2.2, F3.10, F4.5** Hij droeg mooie, vaak witte kleding en had soms een stierenstaart aan zijn rok om zo te laten zien dat hij net zo sterk was als een stier. Hij droeg bij officiële gelegenheden een tweetal staven of scepters, een kroon en koninklijke onder-

scheidingstekens (zoals de cobra van Beneden-Egypte en de gier van Boven-Egypte).

F1.2, F1.5, F2.3, F3.4

Net als andere rijke mannen en vrouwen droeg hij ook make-up: eyeliner rond zijn ogen tegen de zon en de vliegen. Gemalen malachiet (een groene halfedelsteen) en galena (een donkergrijs/zwart mineraal dat grotendeels uit loodsulfide bestaat) werd gebruikt om de ogen mee op te maken, van ijzeroxide (waar roest onder andere uit bestaat) of rode oker (klei gekleurd door geroest ijzererts) werd lippenstift en rouge gemaakt. Soms droeg men geparfumeerde waskegeltjes op het hoofd. Als deze door de warmte smolten, verspreidde dit een lekkere geur.

Gewone mensen aten vooral brood en dronken bier. Maar ook hadden ze groenten (sla, komkommer, prei, uien), fruit (druiven, vijgen), melk, kaas en eieren. Vlees was duur en vooral voor de rijken, hoewel vis vanwege de Nijl wel veel gegeten werd. Op feesten van de farao werd luxe eten geserveerd, bijvoorbeeld vlees van rundvee, duiven of kwartels. Rijke mensen dronken behalve bier ook wijn.

F2.4, F3.5, F3.10, F4.6

Bij het paleis was soms een dierentuin of een botanische tuin, waarin veel verschillende soorten planten, bloemen en bomen waren geplant en werden verzorgd. **F1.3, F2.7, F3.1**

In zijn vrije tijd ging de farao graag op jacht. In de woestijn werd met honden gejaagd op hazen, struisvogels en leeuwen. Farao's lieten met het jagen op nijlpaarden en krokodillen hun moed zien. **F2.5**

De farao ging ook varen op de Nijl en in de Delta, waar hij kon vissen. **F3.6, F4.7**

Er bestonden bordspellen die gespeeld werden en zijn teruggevonden in de grafkamer van

Toetanchamon, zoals het spel Senet. Dit was een soort ganzenbord, hoewel de exacte spelregels verloren zijn gegaan. **F2.6, F3.11**

Egypte was voor een groot deel zelfvoorzienend, maar toch kwamen er ook spullen uit het buitenland. Lapis lazuli (een donkerblauwe halfedelsteen) kwam uit Afghanistan; cederhout uit Libanon; ebbenhout en ivoor uit Centraal-Afrika; zilver en brons uit Syrië en olijfolie van Kreta. Op de muren van de tempel van Hatsjepsot staat de reis naar Poent, waarschijnlijk het huidige Somalië, beschreven. Dit was een handelsmissie naar de plek waar de Egyptenaren hun wierook vandaan haalden. Eerst ging men met vijf schepen over de Nijl. Daarna haalde men de boten uit elkaar, waardoor ze de boten konden meedragen door de woestijn. Hoe het land er uitziet, wordt ook afgebeeld, net als de koningin van het land Poent. **F4.2**

Farao's

Activiteiten en opdrachten bij het thema Farao's.

Leerjaren 1-2

F1.1 Kleurplaat: Onder **bijlage nummer 1** vindt u een kleurplaat van farao Thoetmosis III in zijn strijdswagen. De god Montoe, met zijn valkenkop, staat achter hem. Hij is een oorlogsgod uit Thebe. Thoetmosis heeft zijn oorlogskroon op, die normaal gesproken in de kleur blauw wordt afgebeeld. De farao wordt met zijn pijl en boog, de oorlogskroon en de oorlogsgod als echte krijger en veroveraar afgebeeld.

F1.2 Als een farao verkleden: De farao was een goed verzorgde man. Hij droeg dure witte kleding met soms een stierenstaart aan zijn rok, kostbare sieraden, een staf of scepter, een koninklijke hoofddoek en een kroon of diadeem. Bij Drama kunnen de leerlingen zich verkleden als een farao. Hiervoor kunnen wellicht kostuums gebruikt worden die de school of die zichzelf al in hun bezit hebben (een witte jurk kan bijvoorbeeld als gewaad van de farao dienen), maar ook kan er worden geïmproviseerd (zo kan een oud laken prima als een soort kilt geknoopt worden). Een diadeem of kroon, scepter en een stierenstaart kunnen zelf gemaakt worden. Om het af te maken kunnen zij zelfs als echte farao geschminkt worden: zwarte randen rondom de ogen, groene oogschaduw en de vrouw van de farao droeg ook lippenstift, oogschaduw en rouge.

F1.3 Zaadjes opkweken: We kennen vandaag nog veel planten, kruiden en bloemen die de oude Egyptenaren ook al hadden. Zo verbouwden zij bijvoorbeeld sla, komkommer, prei, uien, druiven en vijgen. De farao had soms een uitgestrekte botanische tuin bij zijn paleis. Hier groeiden planten als korenbloem, papaver en kamille. Misschien is er bij uw school een schooltuin waarin de leerlingen iets kunnen aanplanten.

Als hier niet de gelegenheid voor is kunt u ook plantenbakken binnen zetten waarin de leerlingen zaadjes kunnen planten, bevochtigen en deze kunnen zien ontkiemen. De verschillende bloemen en kruiden kunnen ze bekijken, voelen, ruiken en soms zelfs proeven.

F1.4 In de zandbak de rivier de Nijl nabouwen: In Egypte is de rivier de Nijl cruciaal voor al het leven. Het zorgt voor voedsel (vis), voor vervoer en transport, voor vruchtbaar land wanneer de mineraalrijke klei het land bedekte na de jaarlijkse overstroming en voor water en irrigatie van het land. Met zand en water kunnen de leerlingen in de zandbak zelf een rivier nabouwen. Met hun blote handen of met schepjes kunnen zij een meanderende geul vrijmaken in het zand, met emmertjes water kan de rivier gevuld worden. U kunt aluminiumfolie of plastic van (geknipte) vuilniszakken gebruiken om er voor te zorgen dat het zand en het water goed gescheiden blijven van elkaar. Tenslotte kunnen zij er eventueel gevouwen papieren bootjes op laten varen.

F1.5 Een kraag maken: De oude Egyptenaren beheersten bepaalde technieken waarmee ze prachtige sieraden konden maken. Een techniek gebruikt gesmolten stukjes glas waarmee verschillende vakjes in een sieraad worden gevuld als een soort mozaïek. Dit werd bijvoorbeeld gebruikt in kragen die de farao droeg bij speciale gelegenheden. Sommige kragen hadden de vorm van een vogel, en de veren werden dan ingelegd met die gesmolten stukjes glas. In **bijlage nummer 2** ziet u een kraag in de vorm van een vogel. Knip deze vorm uit op blanco stevig papier of dun karton. De leerlingen kunnen deze vorm met plakfiguren van gegomd papier invullen zoals zij zelf mooi vinden.

Leerjaren 3 - 4

F2.1 Kleurplaat: zie leerjaren 1-2

F2.2 Amuletten of kralen van klei maken of kettingen rijgen (Handvaardigheid): Sieraden speelden een belangrijke rol in het oude Egypte en werden door mannen en vrouwen gedragen. Vooral blauw (lapis lazuli), blauwgroen (turkoois en faience) en rood (carneool) waren populaire kleuren. Sieraden werden ook aan de goden gegeven, of dienden als amulet om ziekte of onheil te weren. Bij het thema Mummies kunt u lezen hoe de leerlingen zelf amuletten van klei of gips kunnen maken. Een andere mogelijkheid is zelf kralen maken van klei. De leerlingen kunnen kralen in verschillende vormen en groottes kleien, deze vervolgens laten drogen (of bakken) en ze beschilderen in Egyptische kleuren en motieven. Ook is het mogelijk om ongekoekte buisjes macaroni of penne te beschilderen en deze als kralen te gebruiken. Tenslotte kunnen de leerlingen de kralen rijgen, waarvoor ze oude Egyptische vondsten als uitgangspunt kunnen nemen (voor voorbeelden, kijk op www.rmo.nl/egyptepakket) of een eigen ontwerp kunnen maken.

F2.3 Een kraag maken (Handvaardigheid): Voor groep 3 en 4 is er een aangepaste opdracht om een kroon of kraag te maken. Print de afbeelding in **bijlage nummer 2** uit op blanco stevig papier of dun karton. Laat de leerlingen de vorm uitknippen. Ze kunnen van gekleurd papier zelf veren knippen die ze in rijen opplakken, of de vorm versieren met andere materialen (textiel, kraaltjes, vormen van crêpepapier). Een andere mogelijkheid is om vormen uit de vogel te knippen en daar overheen gekleurd cellofaan te plakken. De vogel kan dan voor het raam worden gehangen.

F2.4 Egyptische instrumenten namaken en bespelen (Muziek): Door middel van archeologische vondsten weten we dat de oude Egyptenaren al veel muziekinstrumenten gebruikten, zoals een lier, tamboerijn, sistrum (een soort rammelaar), een harp, bellen en trommels. Sommige van deze instrumenten zijn eenvoudig na te maken. De leerlingen kunnen van aan elkaar geniete plastic borden met kraaltjes, rijst of bonen ertussen een tamboerijn maken. Of van een stokje met rijst in een papieren zakje erop of bonen in een plastic flesje een rammelaar. Over een (stevig) plastic bakje of emmertje kunnen elastiekjes gespannen worden voor een snaarinstrument. Tenslotte kunnen de instrumenten versierd worden met Egyptische motieven. We weten niet meer hoe de Egyptische muziek heeft geklonken, maar dat mag de leerlingen er niet van weerhouden om hun eigen Egyptische instrumenten uit te testen! Op feesten werd er ook gedanst bij de muziek...

F2.5 Functie van dieren in het oude Egypte: Dieren speelden een belangrijke rol in het oude Egypte. Sommige mensen hielden huisdieren, vis werd vanwege de Nijl veel gegeten en er werd door de farao gejaagd op nijlpaarden en krokodillen in de Nijl en in de woestijn met honden op hazen, struisvogels en leeuwen. Sommige goden werden afgebeeld met een dierenhoofd (zoals Anoebis, Ra, Sachmet en Horus) en bepaalde dieren waren tevens heilig als de Egyptenaren dachten dat er een god in huisde. Bespreek deze dieren met de leerlingen en waar zij allemaal voor dienden. Want dieren werden niet alleen gebruikt voor voedsel of om bijvoorbeeld een ploeg te trekken, maar ook in de Egyptische religie of ter vermaak. Zijn deze doeleinden nog hetzelfde in onze tijd? Voor welke doelen gebruiken wij dieren en in welke opzichten verschilt dit van de Egyptenaren?

F2.6 Senet-bordspel maken en spelen

(Handvaardigheid): In het graf van

Toetanchamon zijn vier zogenaamde Senet-bordspellen terug gevonden (voor een afbeelding kunt u Google gebruiken of kijken op www.rmo.nl/egyptepakket). Dit is een soort ganzenbord, waarbij twee spelers om beurten hun pion op een rechthoekig bord moesten verzetten en allerlei gevaren moesten ontwijken. Laat de leerlingen zelf een bord met vakjes maken. Hierbij mogen ze zelf 'gevaren' bedenken (voorbeelden zijn nijlpaarden of krokodillen) of juist vakjes waarbij er iets positiefs gebeurt. Met pionnen en dobbelstenen (deze kunnen van andere spellen gebruikt worden, of de leerlingen kunnen ze zelf maken van klei en beschilderen) kan het spel gespeeld worden. De exacte spelregels zijn onbekend en mogen dus door de leerlingen bedacht worden.

F2.7 Zaadjes opkweken: zie leerjaren 1-2

Leerjaren 5-6

F3.1 Planten in het oude Egypte (Biologie):

Bij opdracht **F1.3** Zaadjes opkweken bij leerjaren 1-2 kunt u iets lezen over de planten in het oude Egypte. Bekende planten in het oude Egypte waren naast korenbloemen, kamille en papaver bijvoorbeeld lotus, papyrus en alruin. Qua bomen waren zij bekend met verschillende vijgenbomen, de granaatappelboom, de olijfbom, de palmboom, de wilg en acaciaboom. Tarwe en gerst waren de meest gebruikte gewassen en de vlasplant werd veel verbouwd omdat hier linnen van gemaakt kon worden. Welke planten en bloemen kennen wij hier ook? Voor welke doeleinden werden de flora gebruikt? Wat zijn de overeenkomsten en verschillen met hoe wij bomen en gewassen gebruiken?

F3.2 Verslag door de ogen van...

(Taal/Geschiedenis): Egypte moet vroeger al een fascinerend land zijn geweest voor bezoekers uit het buitenland. Zowel de Grieken en Romeinen, als vele andere volkeren hebben het land bezocht en waren verwonderd over de cultuur. In de negentiende eeuw nog ontdekte Napoleon vele geheimen op zijn veldtocht, en met de vondst van de Steen van Rosetta door een van zijn soldaten konden voor het eerst sinds 1600 jaar weer hiërogliefen worden gelezen. De leerlingen kiezen een man of vrouw van een bepaald volk uit (een Griek, Romein, Pers of Franse ontdekkingsreiziger bijvoorbeeld) en schrijven een reisverslag door zijn of haar ogen. Internet of boeken kunnen hierbij helpen. Een leuke variant is juist andersom, dus het schrijven van een reisverslag door de ogen van een oude Egyptenaar die in onze moderne wereld terecht komt.

F3.3 Toneelspel met de taken van de farao

(Drama): In de tekst van het projectweekpakket heeft u gelezen over de vele taken van de farao. Hij trad op als rechter, hogepriester, legeraanvoerder, diplomaat en belastinginnehmer. Wat hielden welke taken precies in? In een toneelstuk bij Drama kunnen de leerlingen laten zien hoe zij denken dat de farao zijn dag doorkwam. Verschillende leerlingen zouden bijvoorbeeld verschillende taken van de farao kunnen uitbeelden en zich hierbij eventueel kunnen verkleden (zie opdracht **F1.2** Als een farao verkleden).

F3.4 Kleurpigmenten van vroeger uittesten:

Hoewel er vaak wordt gedacht dat Egyptische kunst altijd al onbeschilderd was, is dit niet het geval. Op sommige beelden of reliëfs is nog duidelijk zichtbaar dat er vroeger vaak wel degelijk verf op zat! De Egyptenaren gebruikten verschillende pigmenten om een reeks aan kleuren verf

te creëren. Zo gebruikten zij de halfedelsteen malachiet of koperoxide voor groene verf, lapis lazuli voor blauw, verschillende soorten grond en klei voor tinten geel, bruin en rood, kohl voor zwart en de mineralen huntiet of calciet voor witte verf. Als bindmiddel werden waarschijnlijk onder andere gom en beenderlijm gebruikt. De leerlingen kunnen zelf pigmenten als kohl en verschillende soorten grond (aarde) verzamelen. Als bindmiddel kan eigeel of lijnolie gebruikt worden. Daarna kunnen zij de antieke pigmenten gebruiken om papier, gips, papier maché, klei of hout mee te beschilderen.

F3.5 Eten uit het oude Egypte koken: Een hoop ingrediënten die wij nu gebruiken waren reeds bekend in het oude Egypte. Naast de al genoemde groenten en fruit kenden ze ook melk, kaas, eieren, vis en de rijkere mensen vlees (duiven, kwartels). Helaas zijn er geen oud-Egyptische recepten bewaard gebleven, maar uit de afbeeldingen in Egyptische kunst kunnen we toch een hoop afleiden over de eetgewoontes. Laat de leerlingen eens proberen hoe zij het eten uit het oude Egypte ervaren. In **bijlage nummer 3** staan een aantal suggesties voor oud-Egyptische gerechten.

F3.6 Bootje van riet maken: De oudste Egyptische schepen werden gemaakt van bosjes bij elkaar gebonden riet. Op kleine schaal kunnen de leerlingen dit nabouwen. In plaats van riet kunt u ook gedroogd gras gebruiken. De leerlingen kunnen het riet in ongeveer zeven bosjes verdelen. Met touw worden de bosjes aan elkaar geknoopt op regelmatige afstanden (niet alleen maar aan de uiteinden). Sommige bosjes moeten langer zijn dan andere. De uiteinden worden allemaal bij elkaar genaaid (eventueel met hulp) of gebonden, maar wel zodat de bosjes riet een drijvend oppervlak vormen.

Eventueel kunnen de leerlingen het bootje laten varen in een zelfgemaakte Nijl (zie opdracht **F3.8** De Nijl nabouwen met zand en water).

F3.7 Activiteiten van kinderen in het oude

Egypte (Gym): Egyptische kinderen wisten zich prima te vermaken zonder duur speelgoed. Bij gym kunnen de leerlingen haasje over doen, of het spel Tug o' war spelen. Hiervoor gaat een even aantal (zes is een mooi getal) leerlingen schouder aan schouder naast elkaar staan, en haken zij hun ellebogen in elkaar. In het midden wordt een stokje of lint gelegd. De drie leerlingen die links staan trekken naar links, de andere leerlingen trekken naar rechts. Welk groepje de andere leerlingen over de streep heeft getrokken heeft gewonnen!

F3.8 De Nijl nabouwen met zand en water

(Aardrijkskunde): Voor leerlingen van de bovenbouw is er een meer geavanceerde manier om de Nijl na te bouwen. In een zandbak of grote rechthoekige bak met zand kunnen de leerlingen de Nijl – compleet met Delta in Y-vorm – uitgraven. Met aluminiumfolie of (uitgeknipte) vuilniszakken kunnen zij de bodem bedekken en deze eventueel verzwaren met bijvoorbeeld keitjes. Aan de randen van de Nijl en tussen de Delta kan potgrond of aarde geplaatst worden, waarin kleine zaadjes (zoals graszaadjes) worden geplant en water gegeven. Aan de westkant kunnen de leerlingen piramides van klei plaatsen die ze zelf maken. Met tandenstokers met vlaggetjes eraan kunnen ze aangeven waar de belangrijke plaatsen in het oude Egypte zich bevonden.

F3.9 Amuletten of kralen van klei maken of kettingen rijgen: zie leerjaren 3-4

F3.10 Egyptische instrumenten namaken en bespelen: zie leerjaren 3-4

F3.11 Senet-bordspel maken en spelen: zie leerjaren 3-4

Leerjaren 7-8

F4.1 Uitbreiding van het Egyptische rijk bekijken (Aardrijkskunde/Geschiedenis): Er waren verschillende farao's die op veldtocht gingen en andere gebieden veroverden. Zo was Thoetmosis III een beruchte veldheer; onder zijn heerschappij was Egypte van ongekende grootte. De leerlingen kunnen met behulp van boeken of internet nazoeken hoe het Egyptische rijk door de jaren heen veranderde. Welke landen hebben onder Egyptische heerschappij gestaan? Hoe veranderde Egypte door de jaren heen van vorm en grootte? Dit kan zowel aangegeven worden met gekleurde vlakken op een landkaart als beschreven worden.

F4.2 Beeldvorming van handelscontacten in het oude Egypte (Aardrijkskunde): Een belangrijke taak van de farao was het onderhouden van handelscontacten. De Egyptenaren waren grotendeels maar niet geheel zelfvoorzienend; zo haalden zij onder andere wierook uit Poent in Somalië en Zuid-Arabië, goud uit Nubië (Zuid-Egypte/Noord-Soedan), cederhout uit Libanon, ebbenhout en ivoor uit Centraal-Afrika, zilver en brons uit Syrië, olijfolie van Kreta en lapis lazuli kwam helemaal uit Afghanistan. Met behulp van echte monstertjes van deze en andere stoffen kan er een mooi beeld worden geschetst van alle verschillende handelscontacten in het oude Egypte. U kunt dit ook betrekken op ons eigen land; importeren wij dezelfde (grond)stoffen uit het buitenland? Wat importeren wij nog meer,

en uit welke gebieden? Exporteert Nederland ook producten? Zo ja, welke producten zijn dit?

F4.3 Verslag door de ogen van...: zie leerjaren 5-6

F4.4 Toneelspel met de taken van de farao: zie leerjaren 5-6

F4.5 Amuletten of kralen van klei maken of kettingen rijgen: zie leerjaren 3-4

F4.6 Eten uit het oude Egypte koken: zie leerjaren 5-6

F4.7 Bootje van riet maken: zie leerjaren 5-6

F4.8 De Nijl nabouwen met zand en water: zie leerjaren 5-6

Hiërogliefen

Informatieve tekst

H3.4, H4.4 De tekens waarmee de oude Egyptenaren schreven, noemen we hiërogliefen. Hiërogliefen zien er niet zo uit als onze letters; het zijn tekeningen. Tekeningen van mensen, dieren en voorwerpen. Met die tekeningen konden de Egyptenaren woorden schrijven. Een hiëroglief kon op verschillende manieren worden gebruikt. Soms was de betekenis van een hiëroglief alleen dat wat getekend was: bijvoorbeeld een tekening van een stier, om het woord stier mee te schrijven. Maar vaker was het zo dat elke hiëroglief voor een bepaalde klank stond, net als onze letters. Het teken dat wij gebruiken om de klank -p- te schrijven is een p. De oude Egyptenaren gebruikten voor die klank een tekening van een krukje, omdat in hun taal het woord voor 'kruk' een p-klank bevatte. Wij gebruiken dat principe wel voor onze rebusen: je tekent iets waarvan je alleen de klank bedoelt en niet de letterlijke afbeelding. Het komt ook voor dat een plaatje achter een woord staat om te laten zien wat voor soort woord het is, bijvoorbeeld een hiëroglief van een man als het een naam van een man is. **H1.1, H1.2, H2.2** Hiërogliefen worden van links naar rechts, van rechts naar links en van boven naar beneden gelezen. Als je wilt weten welke kant je op moet lezen, kun je kijken naar de tekens van dieren en mensen. Deze figuurtjes kijken namelijk naar het begin van de regel. Als een vogel dus zijn kop naar links heeft gedraaid, moet je van links naar rechts lezen.

Het woord hiërogliefen betekent letterlijk (in het Grieks) 'heilige ingekraste tekens'. Hoe het hiërogliefschrift precies is ontstaan, weten we niet zeker. Waarschijnlijk ontstond het doordat mensen etiketten op potten en kruiken wilden hebben. De deksels van de kruiken werden verzegeld met klei en in die klei kon je tekens krassen of stempelen. Zo was duidelijk wat er in welke kruik zat, van wie de kruik was en waar

deze vandaan kwam. Toen steeds meer mensen bij elkaar gingen wonen langs de Nijl, moesten er ook zaken afgesproken en opgeschreven worden, zoals van wie welk stuk land was, of hoeveel belasting betaald moest worden. Het schrift werd dus steeds belangrijker voor de administratie van het land. Hiërogliefen werden vooral gebruikt voor officiële opschriften, bijvoorbeeld uitgehakt in steen. **H3.1**

In het oude Egypte hadden ze nog geen papier zoals wij dat hebben. In plaats daarvan schreven ze op papyrus. Ons woord 'papier' komt van dat (Griekse) woord. Papyrus werd gemaakt van de stengels van de papyrusplant. Die stengels werden in de lengte in lange repen gesneden. Een aantal van die repen werd dan naast elkaar gelegd en daarop legde men haaks een tweede laag repen. Dit werd dan een beetje nat gemaakt en hard op elkaar gedrukt. De sappen in die stengels werden dan een soort lijm waardoor er een papyrusvel ontstond. Nieuw gemaakt waren die vellen mooi wit. Heel langzaam veranderde die kleur naar de geelbruine kleur die de papyri nu hebben. **H3.3, H4.3**

Als je bijvoorbeeld een brief wilde sturen aan je neef, dan schreef je op papyrus en gebruikte je andere tekens dan hiërogliefen. Die tekens noemen we hiëratisch. De hiëratische tekens zijn voortgekomen uit hiërogliefen, maar ze zijn veel sneller te schrijven doordat de tekens veel simpeler zijn. Daardoor kunnen Egyptologen ze nu soms minder makkelijk lezen: denk maar aan al die verschillende handschriften van iedereen in de klas, sommige zijn ook moeilijk te ontcijferen. Later kwam er een nog cursiever schrift bij: het demotisch. Het demotisch was afgeleid van het hiëratisch, en leek daardoor nog minder op hiërogliefen. Verder werd dit schrift schuin en aan elkaar geschreven waardoor het er heel anders uitzag. Dit schrift werd van rechts naar

links geschreven, en kon niet zoals bij de hiërogliefen in verschillende richtingen worden geschreven.

Er waren heel weinig mensen in het oude Egypte die konden lezen en schrijven. En van de weinige mensen die wel konden lezen en schrijven, waren er nog minder die ook de mooie uitgebreide hiërogliefen konden schrijven. Als je niet kon lezen en schrijven, maar je wilde wel een contract opstellen – bijvoorbeeld om een huis te kopen – kon je naar een schrijver gaan. Die schreef dan voor jou een contract. Om schrijver te worden moest je naar school. Daar leerde je schrijven door andere teksten over te schrijven. Wie kon schrijven, kon belangrijke ambten vervullen aan het hof, in het landsbestuur, in het leger of bij de tempels. **H2.1, H3.6**

Het hiërogliefenschrift bestaat uit ongeveer 700 tekens, maar in de laatste periode van de oude Egyptische cultuur maakten de priesters het hiërogliefenschrift ingewikkelder. Zo wilden ze ervoor zorgen dat alleen zij het konden lezen en niet de buitenlandse overheersers die, in plaats van de farao, steeds vaker de macht hadden in Egypte. Hierdoor kwamen er op een gegeven moment wel 3000 hiërogliefentekens. Toen de Romeinse keizer Augustus de baas werd in Egypte en in de eeuwen daarna het christendom de oude Egyptische goden en tempels onnodig maakte, werd het hiërogliefenschrift steeds minder gebruikt. De laatste inscriptie in hiërogliefen werd gemaakt in 394 na Christus. Daarna raakte het schrift in de vergetelheid; niemand kende nog de betekenis. In 1798 begon Napoleon aan een expeditie naar Egypte, waar hij de macht wilde overnemen. Ook al lukte hem dat niet, de expeditie bleek op een andere manier toch nog heel nuttig. Een Franse soldaat had in de plaats Rosetta, in het noorden

van Egypte, een zwarte steen gevonden. Op die zwarte steen, de steen van Rosetta, stond op drie verschillende manieren dezelfde tekst geschreven. De onderste tekst was geschreven in het Oudgrieks. Dit kon gelukkig vertaald worden omdat die taal en dat schrift in de loop der tijd niet verloren waren gegaan. De middelste tekst in het demotisch (de opvolger van het hiëratisch) en de bovenste in hiërogliefen waren wat lastiger; uiteindelijk werd het schrift pas 23 jaar later volledig ontcijferd. Maar door de naam van de farao in het Oudgrieks te vergelijken met dezelfde naam in het hiërogliefenschrift kon ook de rest van de andere twee teksten worden vertaald. De Fransman Champollion kondigde in 1822 aan dat hij het schrift had ontcijferd. Men kon, voor het eerst in meer dan 1600 jaar, weer hiërogliefen lezen en begrijpen! **H2.3, H3.2**

Kunst

Omdat hiërogliefen eigenlijk tekeningen zijn, kijken we bij dit thema ook naar de kunst van de oude Egyptenaren. De Egyptenaren zelf hadden eigenlijk geen woord voor kunst. De dingen die wij nu Egyptische kunst noemen, waren voor de oude Egyptenaren vaak praktische of religieuze voorwerpen. Het woord dat ze er wel voor gebruikten, is te vertalen als 'vakmanschap'. Er bestaan veel verschillende soorten kunst: denk maar aan bouwkunst, beeldhouwkunst, schilderkunst en kunstnijverheid. Op alle gebieden hebben de Egyptenaren al heel mooie dingen gemaakt. Toch vinden wij de Egyptische afbeeldingen er vaak raar uitzien. In de Egyptische kunst bestonden bepaalde afspraken, omdat de Egyptenaren veel van deze afbeeldingen gebruikten voor hun godsdienst. Afspraken gingen dan ook over hoe dingen eigenlijk waren en hoe die af- of uitgebeeld moesten worden. De oude Egyptenaren geloofden namelijk dat

de afgebeelde dingen op een magische manier werkelijkheid werden, en dat kon alleen als alles goed getekend was. Enkele van die afspraken zijn:

- Belangrijke mensen werden altijd groter afgebeeld dan de andere, minder belangrijke mensen. De farao is bijvoorbeeld altijd groter afgebeeld dan zijn onderdanen.
- Dingen en mensen werden afgebeeld zoals men wist dat het was, en niet zoals ze gezien werden. De kunstenaars van het oude Egypte gebruikten dan ook niet het perspectief dat wij nu gebruiken, want dat vertekende het echte beeld. Daarom koos men de meest herkenbare onderdelen van dat wat afgebeeld ging worden en maakte daarmee de tekening of het beeld. Het lichaam werd zo, in onze ogen, apart afgebeeld. Het hoofd werd gezien van opzij, maar de ogen dan juist weer van voren. De schouders werden van de voorkant gezien, maar de rest van het lichaam weer van de zijkant. Dingen mochten liever ook niet overlappen, want dan waren ze niet zichtbaar en wat niet zichtbaar is, kan ook niet bestaan.
- Dingen die op andere tijden gebeurd waren, konden wel in dezelfde afbeelding voorkomen. Op die manier werd een verhaal verteld (een beetje zoals wij nu stripverhalen kennen) maar dan met alle plaatjes ineen in plaats van allemaal losse hokjes. Zo is er in het museum een afbeelding van een scène van buitenlandse mensen bij de koning te zien. De koning spreekt hun taal niet en heeft dus een tolk. Die tolk is twee keer getekend. Op de ene tekening luistert hij naar wat farao zegt, op de tweede staat hij omgedraaid en vertelt hij wat er gezegd is aan de buiten-

landse mensen. Het zijn twee verschillende momenten, maar wel in dezelfde tekening.

- Kleur was noodzakelijk, want dingen hadden in werkelijkheid ook kleur. De meeste voorwerpen die bewaard zijn gebleven, hebben vaak weinig tot geen kleur meer, maar vroeger zag alles er heel anders uit. Ook voor kleuren waren er afspraken. Mannen hadden een roodbruine huidskleur, vrouwen meer een gelige kleur. Waarschijnlijk had dit te maken met het feit dat mannen meer buitenshuis kwamen en dus bruiner van kleur waren dan de vrouwen die meer binnenshuis werkten. Al geldt dat natuurlijk niet voor de boerenbedrijven waar zowel de mannen als de vrouwen hard op het land moesten werken. Maar ook als de landbouwers werden afgebeeld, waren de vrouwen geel en de mannen roodbruin, omdat dit nu eenmaal zo hoorde. Voor goden waren er andere kleuren. Goden waren niet als mensen; hun huid was van goud. Daarom zijn goden vaak in een felle gele kleur gekleurd. De god Osiris was anders: omdat hij onder andere de god van de vruchtbaarheid en het nieuwe leven was, was hij meestal groen of zwart van kleur. Wij zien zwart nu als de kleur van de dood, maar voor de Egyptenaren was zwart de kleur van de nijlmodder op het land na de overstroming wanneer de akkers weer klaar waren om gebruikt te worden.

Die afspraken van vroeger zorgen ervoor dat wij de afbeeldingen van de Egyptenaren maar apart vinden. De bekende songtekst 'walk like an Egyptian' is hier ook op gebaseerd. Veel mensen vinden dat alle Egyptische afbeeldingen er hetzelfde uitzien en dat het allemaal behoorlijk statisch is, dat er geen beweging of verandering in zit. Maar als je zelf eens goed kijkt, dan zie je

dat de Egyptische kunstenaars, ondanks al die vaste afspraken, toch heel creatief waren. De onderwerpen en hoofdlijnen zijn vaak hetzelfde, maar juist in de details zitten de verschillen. De meeste kunstenaars werkten in dienst van de farao, in werkplaatsen bij paleizen of tempels. De vakmensen die in de graven van de farao's in het Dal der Koningen mochten werken, woonden in een dorpje in de buurt van die vallei. Omdat de mensen die daar woonden konden lezen en schrijven, weten we veel over wat er gebeurde in zo'n dorpje. Uit de graven van de farao's kunnen we goed afleiden hoe zij te werk gingen bij het maken van een graf. Eerst gingen de steenhouwers aan het werk en hakten de graven uit in de rots van het gebergte. Ze waren verdeeld in twee ploegen; één links en één rechts. Als het zwaarste werk was gedaan, werden de muren glad gemaakt met pleister (een soort gips). Daarna werd vaak een raster op de muur getekend waar vervolgens de afbeeldingen met rode inkt op geschilderd werden. Een opzichter maakte vervolgens nog verbeteringen als de eerste schetsen niet klopten. Hierna werden de figuren zelf met een beitel uitgediept, of de achtergrond rond de figuren werd weggehakt. Als dit klaar was, werden de figuren geschilderd. Helaas is veel van die verf nu weg omdat ze gebruikmaakten van natuurlijke verfstoffen of pigmenten die het niet duizenden jaren vol hebben gehouden.

H2.4, H3.5, H4.1, H4.2

Hiërogliefen

Activiteiten en opdrachten bij het thema hiërogliefen

Leerjaren 1-2

H1.1 Vertel een verhaal met plaatjes: De Egyptenaren gebruikten plaatjes om woorden mee te schrijven. Laat de leerlingen ook een verhaal met plaatjes schrijven. Ga op zoek naar pictogrammen of herkenbare simpele plaatjes. Dit kunnen mens- of dierfiguren zijn, afbeeldingen die bepaalde acties uitbeelden (lopen, klimmen, zwemmen) of voorwerpen (stoel, huis, taart, fiets). Hiermee kunnen de leerlingen ‘zinnen’ maken, zoals [aap] + [eten] + [appel].

H1.2 Dieren leren met hiërogliefen: Dieren speelden een belangrijke rol in het oude Egypte. Sommige mensen hielden huisdieren, vis werd vanwege de Nijl veel gegeten en er werd door de farao gejaagd op nijlpaarden en krokodillen in de Nijl en in de woestijn met honden op hazen, struisvogels en leeuwen. Hiërogliefen hebben vaak de vorm van dieren. Gebruik de afbeeldingen van hiërogliefen bij de digitale les en zoek met de leerlingen naar hiërogliefen die dieren voorstellen. Kijk of ze de dieren herkennen die afgebeeld zijn. Laat ze zelf hun eigen hiërogliefen van dieren maken die niet zijn afgebeeld, of juist de andere natekenen. Zit hun favoriete dier er ook tussen? Weten zij ook welke geluiden de dieren maken en waar zij leven (op het land, in het water, in de lucht)?

Leerjaren 3-4

H2.1 Stempelen in cartouche (Handvaardigheid): Farao's schreven hun namen in cartouches. Een cartouche is een ovale ring die de naam als het ware beschermt. De oorsprong van de vorm is het teken voor 'eeuwigheid', de naam van de farao zou zo dan ook voor eeuwig voortleven. De leerlingen kunnen ook

zelf hun naam in een cartouche stempelen met hiërogliefenstempels. Gebruik het hiërogliefenalfabet van **bijlage nummer 4**. Laat de leerlingen van huis een paar aardappels meenemen. Snijd de aardappels doormidden en teken er een hiëroglief op. Snijd de vorm voorzichtig uit. De bijgevoegde cartouche (**bijlage nummer 5**) kan uitgeprint worden op stevig papier. Hierbinnen kunnen de leerlingen nu stempelen door de stempels in verf op een schoteltje te dopen. Een andere optie is om schuimrubber ('foamrubber') te gebruiken in plaats van aardappels.

H2.2 Hiërogliefen mooi uitwerken (Tekenen): Hiërogliefen zijn er in alle soorten en maten. Soms zijn ze heel simpel met alleen een paar grote lijnen, soms zijn ze schitterend uitgewerkt in reliëf en met verf. Laat de leerlingen zoeken naar afbeeldingen van hiërogliefen zodat ze die verschillen zien. Laat ze daarna zelf een mooi uitgewerkte versie maken van een paar hiërogliefen. Hiervoor mogen ze allerlei materialen gebruiken.

H2.3 Onzichtbare inkt (Taal): Voor veel mensen zijn hiërogliefen een geheimschrift – maar weinig mensen kunnen de tekens van het oude Egypte lezen of begrijpen. Maar om het allemaal nog geheimer te maken kunt u de leerlingen hiërogliefen laten schrijven met onzichtbare inkt. Gebruik citroensap en een kwastje of kroontjespen om de geheime boodschap te schrijven. Om de tekst weer te kunnen lezen moet het papier verhit worden. Dit kan door het vel een tijdje op de radiator te leggen of door het te strijken (op stand katoen).

H2.4 Walk like an Egyptian (Gym): Bijna iedereen die wel eens muziek luistert, zal het nummer Walk like an Egyptian van The Bangles kennen. Naast het catchy liedje is ook het dansje

wereldberoemd, gebaseerd op de vreemde houdingen die mensfiguren in oude Egyptische kunst hebben. Laat de leerlingen bijvoorbeeld via youtube het dansje zien (zoekterm: Bangles, walk like an Egyptian) en probeer bij Gym of ze dit na kunnen doen.

Leerjaren 5-6

H3.1 Inscripties maken (Handvaardigheid): De Egyptenaren schreven de hiërogliefen weinig op papier, vaker werden die tekens gebruikt voor inscripties in steen. Laat de leerlingen dit nabootsten met klei. Gebruik het hiërogliefenalfabet van **bijlage nummer 4**. Maak van klei een platte rechthoekige vorm. Schrijf hiërogliefen in de klei. Bij de tekst kan ook een tekening (in Egyptische stijl) gemaakt worden. Laat de leerlingen de teksten en afbeeldingen inkleuren met verf.

H3.2 Woordzoeker (Taal): De leerlingen kennen vast wel normale woordzoekers waar ze in een vierkant blok met letters een lijstje woorden moeten zoeken. Een leuke variatie hierop is de hiërogliefen-woordzoeker. In **bijlage nummer 6** staat een woordzoeker van Dummie de Mummie, een spannende serie leesboeken voor kinderen vanaf 7 jaar (zie de literatuurlijst). U kunt deze printen of u kunt de leerlingen zelf een hiërogliefenwoordzoeker laten maken. Verdeel de leerlingen in dat geval eerst in duo's. Vervolgens vullen zij zelf met letters omgezet naar hiërogliefen (zie het bijgevoegde hiërogliefenalfabet van **bijlage nummer 4**) een woordzoeker in op geruit papier. Ze moeten niet vergeten een lijstje te maken met woorden die ze in de woordzoeker hebben geschreven in hiërogliefen. Daarna wisselen de leerlingen hun papieren om en proberen ze elkaars woordzoeker te maken.

H3.3 Papyrusrollen maken van oude behangrollen (Tekenen): De losse vellen papyrus zoals wij die nu kennen, waren vroeger lange rollen. Ze zijn in stukken gesneden om ze zo beter te kunnen bewaren tussen glasplaatjes. In het museum hangen vellen van een rol van wel elf meter lang. Laat de leerlingen ook een papyrusrol maken. Vraag bij een doe-het-zelf zaak naar oude rollen behang (vaak zijn er wel monsters of kijkexemplaren over) of laat de leerlingen thuis en in hun omgeving vragen naar oude rollen behang. Teksten op papyrus werden meestal geschreven van boven naar beneden en van rechts naar links. Het begin van een stukje tekst en de namen van demonen en andere gevaarlijke figuren werden geschreven in rode inkt, de rest in zwarte inkt. De afbeeldingen bij de teksten stonden zowel in de tekst (vaak wel in een kader) of in een rij bovenaan de pagina. De leerlingen kunnen direct op de rollen tekenen, maar ook op liggende A4-papieren die later op de rol geplakt kunnen worden.

H3.4 Echte hiërogliefen ontcijferen: Natuurlijk hadden de oude Egyptenaren niet net zo'n alfabet als wij, met 26 tekens die elk voor één letter staan. Er zijn dan ook verschillende manieren om de hiërogliefentekens te gebruiken; bijvoorbeeld om een klank aan te geven, maar ook om een begrip (zoals 'stier') mee te duiden. Door middel van eenvoudige opdrachten in **bijlage nummer 7** kunnen de leerlingen leren om echte hiërogliefen te ontcijferen. Samen met de tekens die in **bijlage nummer 4** staan, kunnen ze met de overige tekens die worden uitgelegd in **bijlage nummer 7** de woorden lezen. Onder **bijlage nummer 8** vindt u de antwoorden.

H3.5 Egyptisch tekenen: Geef de leerlingen een klein stukje van een plaatje van iets dat met Egypte te maken heeft. Laat ze hier zelf een hele tekening omheen maken. Dit kunt u doen door bijvoorbeeld een afbeelding van een sfinx, tempel of piramide te geven waar de leerlingen een landschap omheen tekenen. U kunt ook een fragment van een beeld, reliëf of wandschildering tonen die zij zelf mogen afmaken.

H3.6 Stempelen in cartouche: zie leerjaren 3-4

Leerjaren 7-8

H4.1 Met een raster iets natekenen (Rekenen): Kies een (Egyptische) afbeelding en laat de leerlingen daaroverheen een raster zetten met behulp van een liniaal en potlood. Laat ze dan proberen of ze dit met behulp van datzelfde raster kunnen natekenen. Maak daarvoor op een nieuw vel papier een raster met de zelfde afmetingen als het raster over de afbeelding. Als dit lukt, kunnen ze ook proberen of ze afbeeldingen met behulp van het raster kunnen vergroten. Maak daarvoor op een nieuw, groter vel papier een raster met hetzelfde aantal hokjes als het raster over de originele afbeelding, maar laat ze de hokjes nu anderhalf of twee keer zo groot maken.

H4.2 Perspectief (Tekenen): De Egyptenaren hadden een speciale manier van afbeelden. Juist die delen van een voorwerp die belangrijk waren, werden duidelijk weergegeven. Kunnen de leerlingen ook op deze manier tekenen? Ze mogen hiervoor zelf een onderwerp uitkiezen en vervolgens de delen bepalen die zij het mooist, leukst of belangrijkste vinden. Als dit te makkelijk lijkt, probeer dan of de leerlingen tekeningen van de oude Egyptenaren kunnen omzetten

naar onze manier van perspectief door dezelfde figuren of voorwerpen in correcte ruimtelijke weergave af te beelden.

H4.3 Papyrusrollen maken van oude behangrollen: zie leerjaren 5-6

H4.4 Echte hiërogliefen ontcijferen: zie leerjaren 5-6

Goden

Informatieve tekst

G1.1, G3.1 De oude Egyptenaren geloofden in veel verschillende goden. Er waren goden voor bepaalde werkzaamheden, goden die hoorden bij bepaalde aspecten van leven en dood, goden die stormen veroorzaakten en goden die zorgden voor een goede overstroming van de Nijl. Anoebis bijvoorbeeld, was de god van het mummificeren, Osiris de koning van het dodenrijk, Seth was de god van het onweer en Hapy was de overstromingsgod van de Nijl. De meeste wetenschappers denken dat mensen vroeger al die goden en godinnen vereerden om zich te beschermen tegen slechte dingen. Mensen dachten dat ziektes, slechte oogsten en ongelukken door de goden werden veroorzaakt. Om ervoor te zorgen dat hun leven voorspoedig verliep, moesten die goden te vriend worden gehouden. Ze moesten vereerd worden met tempels en offers. Als je een slangengodin vereerde, had je misschien wel minder kans om door een slang gebeten te worden.

Een tekst over Egyptische mythologie is eigenlijk een verzameling of een collage van verhalen uit allemaal verschillende steden en provincies van Egypte, maar ook nog eens uit verschillende tijden van de Egyptische geschiedenis van wel 3000 jaar. De oude Egyptenaren hadden een heleboel verschillende goden. Vaak was het zo dat elke stad of provincie zijn eigen belangrijke god of godin had. Welke god in het hele land als belangrijkste werd gezien, was afhankelijk van de stad waar de farao vandaan kwam. In het Oude en Middenrijk lag de macht vooral in het noorden in de stad Memphis waar het Nijldal overgaat in de Delta. Hier lag ook de heilige stad van de zonnegod Re, Heliopolis en hij was dan ook de belangrijkste god. In het Nieuwe Rijk verschoof de macht naar de stad Thebe, verder zuidelijk in het Nijldal. (kijk voor meer informatie over deze tijdperken bij het thema Farao's)

De god van Thebe was Amon en zo werd Amon de belangrijkste god vanaf het Nieuwe Rijk. De priesters van Amon werden toen heel erg machtig en Amon werd staatsgod. Sommige goden veranderden in de loop van de geschiedenis van rol. De god Seth bijvoorbeeld, was in de vroegste tijd de beschermgod van Boven-Egypte en de woestijnen. Maar toen de god Osiris en met hem zijn zoon Horus steeds belangrijker werden, werd Seth vooral gezien als de grote vijand van deze goden. Zo werd hij de god van de buitenlanders, mensen die de macht van de farao konden bedreigen. **G4.1**

Een korte periode in de Egyptische geschiedenis was alles anders. Een farao uit het Nieuwe Rijk, farao Achnaton, besloot dat er nog maar één god was – de zonneschijf Aton. Alle andere goden werden afgeschaft. Je zou kunnen zeggen dat er in Egypte toen even geen polytheïsme (geloof in meerdere goden) maar monotheïsme (geloof in één god) was. Farao Achnaton veranderde nog meer dan alleen de godsdienst. Ook was de kunst tijdens de regeerperiode van Achnaton heel anders dan de kunst voordat hij regeerde. De farao werd niet afgebeeld als een sterke, stoere man, maar als een man op leeftijd met een gek hoofd en een buikje. Dit alles duurde niet heel lang, want de priesters van de belangrijke god Amon waren het er absoluut niet mee eens. Na de dood van Achnaton werd alles dan ook weer teruggedraaid en zijn naam werd niet meer genoemd in de lange lijsten van koningen. Ook toen de Grieken en later de Romeinen de baas waren in Egypte, bleef het Egyptische geloof belangrijk. Vooral de godin Isis was in die tijd populair. In de stad Rome en overal in het Romeinse Rijk werden zelfs tempels aan deze Egyptische godin gewijd. De Egyptische tempel in het museum is uit de Romeinse tijd en werd gewijd aan Isis.

Verzamelen in groepen

De Egyptenaren hielden van orde. Zaken moesten op een bepaalde manier ingedeeld worden om ze overzichtelijker te maken. De belangrijkste goden werden dan ook ingedeeld in families. Vaak ging het dan om een drietal van goden: een vader, moeder en kind. De vader in de triade (een drietal) was meestal de hoofdgod van een tempel. Zijn vrouw en hun kind werden dan vereerd in de zijkapellen van die tempel. De god Osiris vormde samen met zijn vrouw Isis en hun zoon Horus zo een triade.

Naast triades waren er nog andere manieren om de goden in groepen in te delen.

Zo was er de Enneade (groep van negen goden) van de stad Heliopolis. Met deze Enneade werd gelijk één van de scheppingsverhalen verteld. Het was als het ware een soort stamboom van de belangrijkste oergoden. Als eerste ontstond de zonnegod Atoem (een vorm van de zonnegod Re). Hij schiep de goden Sjoë (lucht) en Tefnoet (water), man en vrouw. Sjoë en Tefnoet kregen ook weer kinderen, dit waren Geb (aarde) en Noet (hemel). Zij waren ook weer man en vrouw. Geb en Noet kregen vier kinderen, de godenparen Osiris en Isis, en Seth en Nephthys. Op deze manier werd het ontstaan van de wereld verklaard en werd uitgelegd hoe het kwam dat de farao de baas mocht zijn van Egypte. Hij werd namelijk gezien als de zoon van Osiris. Osiris en Isis kregen een zoon, de god Horus, en de farao was de verschijningsvorm van Horus op aarde. Een andere mythe gaat verder met het verhaal en vertelt wat er gebeurde met de god Osiris. Voordat er farao's waren, regeerden de goden over Egypte. Osiris was een van de eerste god-farao's. Het hele land had het goed onder zijn heerschappij. Maar de broer van Osiris, de god Seth, was jaloers op dit succes en hij doodde Osiris. Dit was nog niet genoeg. Seth sneed het lichaam van Osiris in stukken en verspreidde

de stukken langs de Nijl. De ziel van Osiris verliet zijn lichaam en hij kwam terecht in de onderwereld. Osiris had geen zoon die zijn troon kon overnemen, dus nam Seth de macht over en regeerde over Egypte. Maar Isis, de vrouw van Osiris, liet het er niet bij zitten. Samen met haar zus Nephthys zocht zij de stukken van Osiris weer bij elkaar. Zij vroeg de god Anoebis om hulp en hij maakte van Osiris de eerste mummie. Isis was de godin van de magie en op een magische manier lukte het haar om zwanger te worden van de dode Osiris. Seth was woedend en probeerde de zwangere Isis overal te vinden, maar zij wist zich goed te verstoppen. Ergens op een eilandje diep in de Delta werd de zoon van Isis en Osiris, Horus, geboren. Ze bleven zich verstoppen en zodra Horus oud genoeg was, gingen Isis en hij naar de grote Godenraad om de troon van Osiris terug te eisen. De raad gaf Horus gelijk, maar Seth kon dat niet accepteren. Zo bleven de goden vechten over het koningschap op aarde. Sommige verhalen zeggen dat het wel 80 jaar duurde. Uiteindelijk hadden de andere goden ook wel genoeg van al dat geruzie en Seth gaf het op. Zo werd Horus alsnog de opvolger van zijn vader Osiris. Alle verhalen over de verschillende gevechten en gebeurtenissen uit dit verhaal werden later aparte mythes.

Goden met dierenhoofden

De oude Egyptenaren geloofden dat de zielen van goden in bepaalde dieren konden wonen. Die goden werden regelmatig afgebeeld als mensen met een dierenhoofd. De god Anoebis bijvoorbeeld, de god van het mummificeren, had het hoofd van een jakhals met het lichaam van een mens. De zonnegod werd vaak voorgesteld als een valk, een vogel die langs de hemel vliegt, of met een valkenkop. Maar heel soms had hij ook het hoofd van een mestkever,

dan was het de zonnegod zoals die 's ochtends opkomt. De Egyptenaren zagen de opkomst van de zonneschijf als een mestkever die zijn bolletje mest vooruit rolt. De godin Sachmet had het hoofd van een leeuwin. Zij was dan ook een woeste godin, die de farao moest beschermen als hij op veldtocht ging. **G1.2, G2.1, G2.3**

Scheppingsverhalen

Er waren zoveel religieuze verhalen in het oude Egypte dat er geen sprake was van een boek met daarin een uitleg van de hele godsdienst (dus niet een Bijbel of Koran). Er was wel een soort staatsgodsdienst, waarbij de belangrijkste goden in de grote tempels aanbeden werden. Vaak hadden de mensen in hun eigen huizen altaren voor lokale goden.

In het oude Egypte waren er vier grote scheppingsverhalen. Deze speelden zich allemaal af rond een belangrijke stad (de steden Heliopolis, Memphis, Hermopolis en Esna), die allemaal ook een eigen belangrijkste god hadden. Voor ons lijkt het heel verwarrend dat er vier verschillende scheppingsverhalen bestonden, maar deze verhalen konden prima naast elkaar bestaan. Elk scheppingsverhaal had zijn eigen centrum (of belangrijke stad), dus ze bestonden apart maar waren toch te verenigen. Het ene verhaal sluit het andere niet uit. Egyptische scheppingsverhalen kennen we vooral van afbeeldingen. Pas in de Griekse tijd werden de toen al oeroude verhalen uitgeschreven op tempelwanden of papyrusrollen. De Egyptenaren waren bang dat de verhalen anders verloren zouden gaan in een snel veranderende wereld waarin buitenlandse machten steeds dichterbij het Egyptische rijk kwamen. Wat de verschillende Egyptische scheppingsverhalen gemeen hebben, is dat de schepping gezien wordt als

iets dat als een kringloop steeds doorgaat. Dat de zon elke dag opkomt en de Nijl ieder jaar weer overstromde, waren daar het belangrijkste bewijs van. **G3.3**

De oude Egyptenaren geloofden dat de god Re overdag in zijn boot langs de hemel voer en dat hij 's nachts in een andere boot door de Doeat (de onderwereld) reisde. De reis bij dag werd afgebeeld als een reis door het lichaam van Noet, de hemelgodin. 's Nachts in de onderwereld ontmoette Re de koning van het Dodenrijk, Osiris. De grote vijand van Re was de slang Apophis, hij moest deze slang dan ook verslaan. Dit kon nooit definitief gebeuren, want dan zou de balans tussen goed en kwaad in de war raken. Als het lukte de slang te verslaan, kon de zonnegod Re (en dus de zon) de volgende ochtend weer opkomen en zou de wereld weer een dag langer bestaan. De volgende nacht was er opnieuw de dreiging van de slang Apophis, die dan opnieuw verslagen moest worden.

G1.3, G2.4, G3.2, G4.2

Tempels voor de goden

Goden werden vereerd in tempels. In die tempels vonden rituelen en offers plaats om de goden tevreden te houden. Gewone mensen mochten niet verder komen dan het plein voor de tempel. Een tempel was namelijk een heilige plek en alleen reine mensen mochten die plek betreden. Priesters, die in het Egyptisch ook wel 'de reinen' werden genoemd, moesten zich dagelijks scheren en wassen in het Heilige Meer van de tempel. Alleen dan mochten ze de speciale rituelen uitvoeren. Het heiligdom van de tempel was helemaal achter in de tempel, ver weg van de buitenwereld. In dat heiligdom stond de naos – een soort stenen kast, met daarin het beeld van de god of godin. Deze

allerheiligste plek was alleen toegankelijk voor de farao en voor de hogepriesters. Een heel groot en bekend tempelcomplex staat in de plaats Karnak, vroeger een deel van de hoofdstad Thebe. Dit complex werd gebouwd voor de god Amon en is nog steeds een van de grootste religieuze centra op aarde. Vooral tijdens het Nieuwe Rijk, toen Amon de belangrijkste god was, werd er veel bijgebouwd. Farao's bouwden vaak nieuwe ruimtes met pylonen (grote poorten) vóór de al bestaande tempel. Het achterste, heiligste deel bleef hetzelfde; daar werd weinig aan veranderd. **G2.2, G3.6**

De beelden van de goden werden dagelijks gewekt, gewassen, aangekleed en opgemaakt. Na al die rituelen was het beeld klaar, de god kon er dan voor een dag in 'wonen'. Hij kreeg dan ook een maaltijd aangeboden, en 's avonds werd de naos weer gesloten. Naast dat dagelijkse ritueel binnen in de tempel waren er door het jaar heen waren ook meerdere speciale religieuze feesten en feestdagen. Dan werd het beeld van de god uit het heiligdom naar buiten gedragen en konden de mensen bijvoorbeeld vragen stellen aan de god. Religieuze feesten waren voor de meeste gewone Egyptenaren grote feestdagen waarbij vaak gratis eten en drinken werd uitgedeeld. Sommige feesten duurden wel twintig dagen. **G3.5, G4.4**

Overdag konden priesters aan de stand van de zon bepalen hoe laat het was en of het tijd was voor bepaalde rituelen. 's Nachts ging dat aan de hand van de sterren en bovendien hadden ze speciale waterklokken. Een waterklok was een kom met in of bij de bodem een klein gaatje. Door dat gaatje liep het water uit de kom. Aan de binnenkant waren streepjes gemaakt voor de verschillende uren. Overdag was namelijk met behulp van de uren van de zon gemeten hoeveel water er in een uur uit liep. Omdat de lengte

van de dag verschilt per seizoen, waren er voor elke maand andere streepjes in de klok gezet. De Egyptenaren hadden zowel dag als nacht verdeeld in twaalf 'uren'. De tijd tussen zonsopkomst en zonsondergang en vice versa werd in twaalf stukken verdeeld. Die uren waren langer in de zomer, want dan schijnt de zon langer.

G3.4, G4.3

De oude Egyptenaren hadden drie seizoenen met elk vier maanden. Elke maand had drie weken van tien dagen. Alles bij elkaar kwam dit op 360 dagen. 360 dagen in een jaar, klopte de kalender niet meer. Het zijn er immers (ongeveer) vijf te weinig. Daarom moesten aan het eind van het jaar nog vijf extra dagen toegevoegd worden. Volgens de mythologie waren dit de dagen waarop de goden Osiris, Isis, Seth, Nephthys en Horus waren geboren. Het verhaal gaat dat de hemelgodin Noet zwanger was en dat de zonnegod Re daar niet blij mee was. Hij verbood haar om de kinderen ter wereld te brengen op één van de 360 dagen van het jaar. De god Thoth had medelijden met Noet en ging naar Chonsoe, de god van de maan, het licht dat de rivaal was van de zon. Thoth en Chonsoe speelden een spel. Steeds als Chonsoe verloor, moest hij wat maanlicht (dus tijd in de nacht) geven aan Thoth. Thoth speelde het spel zo goed dat hij wel vijf dagen tijd wist te winnen. En omdat die dagen geen deel waren van het echte jaar, kon Noet haar kinderen alsnog ter wereld brengen. In dit verhaal is Horus dus een kind van Noet in plaats van de zoon van Isis. Deze Horus wordt dan ook wel 'Horus de Oudere' genoemd en de andere 'Horus het Kind' (in het Grieks Harpokrates). Hier is heel goed te zien hoe verschillende (soms zelfs tegenstrijdige) mythen prima naast elkaar konden bestaan.

Goden

Activiteiten en opdrachten bij het thema goden

Leerjaren 1-2

G1.1 Kleurplaat: Er zijn meerdere kleurplaten bij dit thema. De kleurplaat van **bijlage nummer 9** toont de godenbark, de boot waarin de zonnegod overdag en 's nachts langs de hemel en door de onderwereld vaart. De kleurplaat van **bijlage nummer 10** laat de godin Noet zien met naast haar twee Horusvalken. Deze afbeelding komt van het plafond van een graf en werd gezien als een beschermend symbool.

G1.2 Maak je eigen Egyptische god: De Egyptische goden werden meestal afgebeeld met het lichaam van een mens en vaak het hoofd van een dier. Zo had Anoebis de kop van een jakhals, Ra de kop van een valk of mestkever, Thoth de kop van een ibis en Sachmet de kop van een leeuwin. Laat de leerlingen goed naar enkele afbeeldingen van deze goden kijken, dit kan op internet (Google of www.rmo.nl/egyptepakket). Vraag of zij nog andere dieren weten en laat ze het hoofd van dat dier tekenen op het mannen- of vrouwenfiguur, die te vinden zijn in **bijlage nummer 11**.

G1.3 Waar gaat de zon 's nachts heen?: Vraag de leerlingen of zij weten waar de zon is, als het hier nacht is. Laat ze zelf tekeningen maken van waar zij denken dat de zon 's nachts heen gaat, of van de avonturen die de zon in de Egyptische verhalen zou kunnen beleven. Laat ze ook met licht en donker werken. Neem zwarte of donkerblauwe vellen papier en laat ze daar met waskrijt tekeningen op maken.

Leerjaren 3-4

G2.1 Maak je eigen Egyptische god (Handvaardigheid): Deze opdracht is in iets andere vorm ook geschikt voor groep 3 en 4

(zie **G1.2**). U begint de les wederom door de leerlingen voorbeelden te laten zien van goden met de kop van een dier. Vervolgens kunnen zij zelf hun eigen goden samenstellen door een collage te maken van plaatjes uit tijdschriften, kranten of internet. Laat ze in hun collages elementen van de Egyptische goden verwerken. Denk dan aan de pruiken, de rok van de mannelijke goden, de jurken van de vrouwelijke goden, kronen, enzovoort.

G2.2 Kijkdoos van een Egyptische tempel (Handvaardigheid): Amon & Amara is een vrolijk geïllustreerd voorleesboek over het Egyptische prinsesje Amara en haar vriendje Amon. Het boek is speciaal voor het Rijkmuseum van Oudheden geschreven en verkrijgbaar in de museumwinkel. Er is ook een iPad-applicatie verkrijgbaar. Via de site www.followamuse.nl/amonenamara is een applicatie beschikbaar, waarmee docenten via een digibord het verhaal kunnen voorlezen. De leerlingen kunnen dan meekijken met het digitale boek en de illustraties zien, een leuke voorbereiding voor deze activiteit. Voor deze opdracht gaan zij een Amon & Amara-kijkdoos maken. Download op www.rmo.nl/egyptepakket het knipvel van **bijlage nummer 12**. Print deze in kleur uit op A3 papier. Laat de leerlingen de figuren uitknippen en in een schoenendoos de tempel inrichten. Ze kunnen in de deksel van de schoenendoos een gat knippen en daar (gekleurd) cellofaan overheen plakken. De doos kan eventueel verder versierd of ingekleurd worden met verf of potloden.

G2.3 Een dierenhoofd op een god tekenen (Tekenen): zie leerjaren 1-2

G2.4 Waar gaat de zon 's nachts heen? (Tekenen): zie leerjaren 1-2

Leerjaren 5-6

G3.1 Godenkwartet (Tekenen): Laat de leerlingen in boeken en op internet een aantal Egyptische goden opzoeken. Zoek uit welke goden bij elkaar horen in zogenaamde families of in mythen, en maak daar groepjes van vier van. Voorbeelden zijn de verschillende vormen van de zonnegod, of de vier kinderen van Geb en Noet. De leerlingen kunnen zelf tekeningen van die goden maken door goed naar plaatjes in boeken of op internet te kijken. Daarna kunnen ze het kwartetspel natuurlijk spelen in groepjes.

G3.2 Stripverhaal bij een mythe (Tekenen): Laat de leerlingen in boeken en op internet zoeken naar mythologische verhalen uit het oude Egypte, of gebruik de mythes die uitgewerkt zijn in de tekst van het projectweekpakket. Deze verhalen lenen zich goed voor het maken van een stripverhaal. De leerlingen kunnen in groepjes een deel van een verhaal tekenen, of ieder voor zich een verhaal. Een stripverhaal is het leukst als een echt stripboek. Laat de leerlingen ook een pakkende titel verzinnen en voorpagina maken.

G3.3 Een zonnewijzer maken (Aardrijkskunde): De Egyptenaren hadden geen klokken zoals wij nu hebben. Zij maakten gebruik van zonnewijzers en waterklokken. Laat de leerlingen dit ook proberen. De zonnewijzer leent zich het beste voor in de zomermaanden wanneer de zon ook duidelijk zichtbaar is. Een waterklok kan het hele jaar door gemaakt worden. Neem voor de zonnewijzer een stuk papier. Gebruik een hompje klei om een stokje of een rietje rechtop aan de lange zijde van het papier in het midden te zetten. Leg het papier met de klei en het stokje/rietje in de vensterbank of buiten in de zon. Gebruik een horloge of een andere klok om

op elk heel uur een streepje te zetten waar de schaduw is. Zet er ook cijfers bij die corresponderen met de uren. Als de leerlingen klaar zijn, kunnen ze met behulp van de zon en de zonnewijzer zien hoe laat het is.

G3.4 Een waterklok maken: Laat de leerlingen van thuis een lege (frisdrank) fles meenemen. Maak onderin de fles een gaatje. Plak op de fles van boven naar beneden een strook tape. Zet de fles dan in een teiltje en vul hem met water. Let op: houd het gaatje nog even dicht! Laat het water uit de fles stromen en markeer hoe hoog het waterpeil is na 30 seconden, na 1 minuut, enzovoort. Als het wat langer mag duren, kunt u ook kiezen voor een groter waterbassin. Denk dan aan een oude emmer waar een gat in gemaakt mag worden of een grote bak waar snoep in heeft gezeten.

G3.5 Rituelen in een Egyptische tempel (Drama): Vraag de leerlingen wat zij denken dat er voor rituelen plaatsvonden in een Egyptische tempel. Laat ze kijken naar afbeeldingen van rituelen die we kennen van tempelmuren (kijk op www.rmo.nl/egyptepakket). Laat de leerlingen de scènes of hun eigen suggesties naspelen. Hierbij kunnen ze als rekwisieten bijvoorbeeld godenbeelden maken of kleding en rituele voorwerpen die de priesters gebruikten. Het is ook mogelijk dat de leerlingen zich verkleden voor het toneelstuk (zie thema 'Farao's', leerjaren 1-2, opdracht **F1.2** Als een farao verkleden). Ook kunnen ze tekeningen maken of teksten schrijven bij de rituelen.

G3.6 Kijkdoos van een Egyptische tempel: zie leerjaren 3-4

Leerjaren 7-8

G4.1 Topografie van het oude Egypte

(Aardrijkskunde): Laat de leerlingen op internet (google maps) of in een atlas de kaart van Egypte bekijken. Vervolgens moeten ze uitzoeken waar de belangrijkste tempels stonden en welke god waar werd vereerd. Zo zien ze dat de Egyptenaren hun goden redelijk verdeelden over het hele land. Er is een document bijgevoegd met de belangrijkste goden en hun cultusplaatsen (**bijlage nummer 13**) om de bevindingen van de leerlingen te kunnen controleren. U kunt een kaart van internet uitprinten gebruiken of ze zelf een kaart laten tekenen waar ze tempels op kunnen aangeven.

G4.2 Egyptische mythen naspelen (Drama):

Zoek op internet of in boeken naar mythologische verhalen uit het oude Egypte, of gebruik de mythes die uitgewerkt zijn in de informatieve tekst van het thema Goden. Laat de leerlingen hier zelf een toneelstukje van maken. Hoe zijn de Egyptische goden het best zelf na te spelen? Hoe bewogen ze, hoe spraken ze? Kijk ook goed naar de plaatjes die er zijn van de goden. De leerlingen kunnen eventueel ook godenmaskers maken (voor inspiratie, gebruik Google of kijk naar afbeeldingen van goden op www.rmo.nl/egyptepakket) om te gebruiken bij hun spel of zich verkleden.

G4.3 Een zonnewijzer of een waterklok maken:

zie leerjaren 5-6

G4.4 Rituelen in een Egyptische tempel:

zie leerjaren 5-6

Mummies

Informatieve tekst

M1.1, M4.2 Bij het oude Egypte denkt iedereen meestal gelijk aan mummies. Maar waarom maakten Egyptenaren mummies van overleden mensen? Zij geloofden dat ieder persoon in zijn of haar lichaam drie zielen had. Zo was er de **ka** (de levensenergie, uitgebeeld als twee uitgestrekte armen); de **ba** (vrij rondvliegende ziel, uitgebeeld als vogel met mensenhoofd) en de **ach** (een soort geest, vaak uitgebeeld als een reiger). De **ach**, zo dacht men, ging na de dood naar de hemel. Maar voor de **ka** en de **ba** was nog steeds een lichaam nodig om iedere nacht weer naartoe te gaan. Daarom moest het lichaam na de dood goed bewaard blijven.

In de vroegste Egyptische tijd werden doden gewoon in het zand begraven. Het zand zorgde ervoor dat de lichamen soms heel goed bewaard bleven. Langzamerhand kwamen er meer en meer mensen langs de Nijl wonen en kwamen er ook stamhoofden en koningen. Deze belangrijke mensen wilden graag laten zien dat ze rijker waren dan de anderen. Zo gingen ze bijvoorbeeld kisten gebruiken voor de doden en werden die in grafkamers gezet. Helaas bleven de lichamen in kisten niet zo goed bewaard als lichamen in het zand. Zo kwam men erbij om mummies te gaan maken.

Mummificatie

Na het overlijden werd het lichaam van de dode meestal overgebracht naar een speciale plek aan de westoever van de Nijl. De westoever was de kant van de doden, omdat het westen de plek is waar de zon ondergaat. De Egyptenaren dachten dat de zon (de zonnegod Ra) elke dag 'doodging' bij het ondergaan en vervolgens opnieuw werd geboren bij het opgaan. Aan de westoever werd het lichaam dan eerst gewassen. Daarna ging het naar de plaats waar de

balseming plaatsvond (bij de conservering werd veel gebruik gemaakt van balsem, een mengsel van oliën en harsen). Bij de goedkope mummificatie werd het lichaam van buiten schoongespoeld en dan gedroogd in natron (een soort zout).

Bij de duurdere en betere versie werden de ingewanden voor het balsemen uit het lichaam gehaald. De ingewanden werden ook geconserveerd en vervolgens in kanopen (speciale potten voor de ingewanden) gestopt. Later werden ook de hersenen verwijderd, met een haak via de neus. Het hart bleef in het lichaam, ook gedroogd. Dit was omdat de Egyptenaren dachten dat je voelt en denkt met je hart in plaats van met je hersenen. De goden moesten na de dood aan het hart gaan onderzoeken of de overledene wel zonder zonde had geleefd. Daarna werd het lichaam verder gedroogd: van binnen en van buiten werd het ingepakt in natron dat alle vocht opnam en na ongeveer veertig dagen weer werd verwijderd. Er werd daarna een permanente vulling in het lichaam gestopt, bijvoorbeeld linnen gedrenkt in hars, zand, klei of zaagsel. Het lichaam werd ingesmeerd met oliën om het zo weer soepel te maken. De snee waardoor de ingewanden eruit waren gehaald, werd gehecht en er kwam een beschermend amulet op. Daarna werd het hele lichaam ingesmeerd met teer, hars of was en ingewikkeld in linnen. Dit hele proces van overlijden tot begraven duurde 70 dagen. **M1.2, M1.3, M2.4, M2.5, M3.7, M4.1, M4.3**

Alleen de rijkste mensen konden zich deze volledige balseming veroorloven. De balsemiers waren speciale priesters. De leider van deze priesters droeg een Anoebismasker; Anoebis was namelijk de god van het mummificeren. Het 'openen van de mond' was een speciaal ritueel waarbij de priesters ervoor zorgden dat

de dode in de onderwereld alle zintuigen weer kon gebruiken. Met verschillende werktuigen en messen raakten zij de mond, neus en ogen van de mummie of van een standbeeld van de overledene aan. Zo werden die op een magische manier weer geopend en konden ze weer gebruikt worden in het hiernamaals. De dode kon dus weer eten en ademen, en de ziel kon in het lichaam terugkeren.

Als de mummie klaar was, werd deze in een kist gelegd en de kist werd vervolgens in een ondergrondse grafkamer geplaatst. De manier waarop een overledene werd voorgesteld op zijn mummiekist of in zijn graf was vaak niet zoals hij er op dat moment uitzag. Deze afbeelding zou voor eeuwig bestaan dus koos men voor een jonge en geïdealiseerde weergave van de overledene. Een grafkamer was als het ware een meer uitgebreide versie van een grafkist. Op de zijkanten van een kist stonden vaak allerlei spreuken en teksten om de overledene te helpen in het leven na de dood te komen. De muren van een grafkamer werden ook versierd met zulke teksten, vaak met plaatjes erbij. Het kwam ook voor dat mensen een 'reservehoofd' meegaven, een beeld van het hoofd van de overledene, of een ander beeld of afbeelding van de overledene. Mocht de mummie niet goed bewaard blijven, dan kon de ziel toch nog daar naar terugkomen.

In het graf werden verder allerlei voorwerpen meegegeven die de dode nodig kon hebben in het hiernamaals. **M1.4, M2.6, M3.1, M3.2, M4.4** Er werd bijvoorbeeld eten en drinken meegegeven, of persoonlijke spullen van de overledene zoals sieraden of wapens. Ook werden er modellen van bijvoorbeeld boten in een graf-tombe gezet, zodat de overledene na zijn dood ook nog kon reizen. Zelfs dienaren gingen mee. Eerst waren dit echte mensen, maar later wer-

den die gelukkig vervangen door houten modellen van mensen die brood bakken, bier brouwen, vee tellen of manden met eten dragen. Rijke mensen kregen soms een **dodenboek** mee. Een dodenboek was een soort van reisgids waarin nauwkeurige aanwijzingen werden gegeven over hoe je in de onderwereld terecht kon komen. Daar stonden dan de namen van de poorten in waar je doorheen moest gaan. Want als je de naam van die poort wist en uitsprak, zou de poort voor je opengaan. Er stond ook in hoe je bepaalde demonen kon uitschakelen.

De Egyptenaren geloofden dat de overledene na een tocht door de onderwereld in een speciale ruimte terechtkwam, de **Hal van de Twee Waarheden**. Hier werd de overledene dan voor-geleid aan de god Osiris, de eerste mummie ooit. Overleden mensen werden ook wel Osiris 'Ramses' of Osiris 'Toetanchamon' genoemd. In deze hal stond een grote weegschaal. Op die weegschaal moest het hart van de overledene gewogen worden. Aan de ene kant lag zijn of haar hart, en aan de andere kant lag meestal een veer. Dit was de veer van de godin Maät. Zij was de godin van de goede orde, van hoe de dingen horen. Als je tijdens je leven geleefd had volgens de wetten van Maät, dan was er niets aan de hand. Het hart was dan namelijk zo licht als een veertje en je mocht door naar het mooiste deel van het hiernamaals, een plek die de Egyptenaren de Rietvelden (Sechet Iaroe) noemden. Hier was het leven net als in het Egypte van de levenden, maar dan perfect, als een soort paradijs. Was het hart zwaarder dan de veer, dan werd het hart opgegeten door Ammoet: een monster met het hoofd van een krokodil, de manen en het voorlijf van een leeuw en de achterpoten van een nijlpaard. Was je hart opgegeten, dan kon je niet meer bij de Rietvelden komen. Om er helemaal zeker van

te zijn dat de weegschaal in evenwicht zou zijn, werd er vaak een speciale amulet op de borst van de mummie gelegd. Hier stond een spreuk op die er voor zorgde dat je hart zich niet tegen je zou keren, en je toch goed bij die Rietvelden terecht kwam. **M3.3, M4.5**

Dierenmummies

De Egyptenaren geloofden dat de ziel van goden in een dier kon huizen. Dat dier was dan heilig. Daarom werden bepaalde dieren in tempels vereerd en anderen werden soms geofferd aan de goden. Er werden speciale priesters ingehuurd om een mummie van het dier te maken en die aan de goden te geven. Dit werd gedaan om dingen van de goden te vragen, maar soms ook om te bedanken voor wat de goden al hadden gedaan. Vandaar dat je in het museum ook een hoop dierenmummies kunt zien. Er zijn mummies van krokodillen, van vogels, vissen, een kat, een hond, een baviaan en een slang.

Onderzoek

Een mummie blijft onder andere zo goed bewaard door het linnen dat er omheen zit. Als je dat weghaalt, dan gaat een mummie veel sneller stuk. Daarom is veel onderzoek naar de mummies van het Rijksmuseum van Oudheden gedaan met röntgenfoto's. Daarmee kun je precies zien wat er in het linnen zit, zonder het stuk te maken. Soms worden met hulp van die foto's zelfs kleine amuletten weggehaald uit de windsels, want je kunt dan heel precies zien waar die zitten.

In de middeleeuwen dachten de mensen dat mummies een medicijn waren tegen allerlei kwaaltjes. Daarom werd er aan brouwsels een beetje fijngemalen mummie toegevoegd. Ook werden mummies in de 19e eeuw gebruikt voor

papierfabrikage, van hun windsels kon namelijk papier worden gemaakt. Uiteindelijk waren er zoveel mummies uit Egypte verdwenen, dat de Egyptische regering verdere uitvoer verbood.

Piramides

M3.4 Gewone Egyptenaren werden simpelweg in een kuil in het zand begraven, zonder kist of grafmonument. Maar belangrijke mensen wilden wat meer, dus voor hen werden grotere en meer uitgebreide graven gemaakt. Zo kon iedereen zien hoe belangrijk de overledene was en hoeveel plek hij nodig had voor al zijn bezittingen. Imhotep was een belangrijke ambtenaar en architect voor de farao. Hij was de eerste die een piramide bedacht als een rechthoekig stenen graf met daarop nog een (kleiner) rechthoekig stenen graf, en nog een, en nog een, enzovoort. Zo kwam er een **trappiramide**; een piramide die uit verschillende treden bestond, als een symbolische trap naar de hemel. Daarna experimenteerde men verder met het bouwen van piramides en uiteindelijk lukte het een echte piramide met gladde zijdes te maken. De Egyptenaren vonden Imhotep zo belangrijk dat hij werd vergoddelijkt.

M1.5, M1.6, M2.3, M3.5, M4.6

De vorm van een piramide kan zowel met de stralen van de zon, als met een trap naar de (sterren)hemel te maken hebben. Er werd gedacht dat de farao na zijn dood naar de sterren ging, maar ook dat hij de zon was die aan de hemel staat.

Vroeger waren de piramides helemaal bedekt met witte dekstenen. De top (het **piramidion**) was verguld. Bijna al die witte dekstenen zijn nu weg. Die van de piramides van Giza zijn veelal gebruikt om de moderne stad Caïro mee te

bouwen, maar het topje is niet gebruikt van de piramide van Chefred en je kunt nog een beetje een idee krijgen van hoe een piramide eruit zag met de witte dekstenen. Hoe de piramides gebouwd zijn, is nog steeds onduidelijk. Er zijn verschillende theorieën. Een theorie houdt in dat er aan één van de kanten een hele lange helling werd gebouwd en dat de blokken via deze helling naar boven werden gebracht. Het is ook mogelijk dat er juist een lange helling als een soort spiraal om de piramide heen was gebouwd.

Voor de mensen die de grote piramides van Giza bouwden, werd er in de buurt een dorp gebouwd. Daar was zelfs een dokter aanwezig. Er zijn namelijk botten teruggevonden die laten zien dat ze gebroken waren en weer genezen zijn. We weten ook dat het geen slaven waren die de piramides hebben gebouwd. Door de dierenbotjes die in het dorp teruggevonden zijn, weten we dat de mensen goed verzorgd werden en zelfs vlees aten. Gewone Egyptenaren aten geen luxeproducten zoals vlees, dus slaven kregen dat al helemaal niet te eten.

Bij de Grote Piramides van Giza staat nog een ander bekend beeldhouwwerk: de Sfinx. Een Egyptische **sfinx** is een mythisch wezen met het lichaam van een leeuw en (in dit geval) het hoofd van een farao. Egyptologen weten niet precies wie de Sfinx heeft laten uithakken en wanneer. Er is een verhaal van prins Thoetmosis IV waarin hij vertelt dat hij in een droom de opdracht kreeg de Sfinx van onder het zand uit te graven. Als dank zou de Sfinx hem dan farao maken. De tekst waarin dit verhaal wordt beschreven is in hiërogliefen te lezen op een **stèle** (een grote steen) die tussen de voorpoten van de Sfinx staat. Leuk weetje: net als de meeste beelden van farao's had de Sfinx ooit

ook een valse baard. Daarvan ligt nu een stukje in het British Museum in Londen.

De blokken steen waarmee de piramides werden gebouwd, kwamen los van het gesteente door eerst een spleet in de rotsen te beitelen, daar dan houten **wiggen** (driehoekige hulpstukken waarmee je verschillende materialen kunt splijten) in te slaan en die met water te overgieten zodat ze uitzetten. Hierdoor brak de steen. Dan werden deze stenen door werklieden met hamers van **doleriet** (een harde steensoort) en beitels tot blokken gevormd. De blokken werden met sledes verslept. Graniet, gebruikt voor de grafkamer, kwam over de Nijl vanuit Aswan (meer dan 800 km naar het zuiden). **M2.1, M3.8**

Piramides maakten deel uit van een groter complex. Zo was er een daltempel bij de oever van de Nijl waar de boot met de mummie aankwam, en een hoger gelegen dodentempel bij de piramide zelf. Tijdens het Oude Rijk (zie de informatieve tekst van het thema Farao's voor meer uitleg over de tijdsperiodes) zijn ongeveer 80 piramides gebouwd. Maar ook daarna waren er nog farao's die piramides lieten bouwen. De Grote Piramide bij Giza is 146 meter hoog en de lengte van de zijden is elk precies 230 meter. Deze piramide bestaat uit meer dan twee miljoen steenblokken. **M2.2**

M3.6 Al tijdens de Eerste en Tweede Tussenperiode werden de oudere piramides leeggeroofd. Farao's van het Nieuwe Rijk kwamen er achter dat ze door het bouwen van een piramide een gemakkelijk doelwit waren om bestolen te worden. Zo raakte het bouwen van piramides als graf uit de mode en veel farao's lieten vanaf dat moment graven uithakken in de rotsen bij Thebe. Die vallei noemen we nu het Dal der Koningen vanwege alle koningsgraven

daar. Maar ook deze graven waren niet veilig voor grafrovers en veel werden leeggeroofd.

Dit was vooral een probleem tegen het einde van het Nieuwe Rijk omdat er toen grote onrust in Egypte heerste en de macht van de farao afnam. Trouwe priesters deden hun best om de mummies van de oude farao's nog te redden en opnieuw in geheime graftombes te begraven. En dat lukte, want die paar graftombes met herbegraven farao's zijn pas aan het eind van de negentiende eeuw weer teruggevonden. Het beroemdste graf van een farao dat teruggevonden is in de Vallei der Koningen, is dat van Toetanchamon. Toetanchamon was eigenlijk niet zo'n hele belangrijke farao, maar omdat zijn graf ongeschonden is teruggevonden, kent nu de hele wereld zijn naam.

Mummies

Activiteiten en opdrachten bij het thema mummies

Leerjaren 1-2

M1.1 Kleurplaat: Er zijn meerdere kleurplaten bij dit thema. Op de kleurplaat van **bijlage nummer 14** is een leuke tekening over het Rijksmuseum van Oudheden, speciaal gemaakt voor kleuters. Op de kleurplaat van **bijlage nummer 15** staat Anoebis, de god van het mummificeren, gebogen over een tafel met daarop een mummie. De tafel heeft de poten en de staart van een leeuw. Boven het hoofd van de mummie zijn allemaal beschermingstekens te zien: de vleugels van de godin Moet, het oog van de god Horus, en het anchteken dat staat voor levenskracht. Met potloden of vingerverf kunnen de leerlingen de afbeelding inkleuren.

M1.2 Amuletten maken: In de windsels van de mummie zaten vaak amuletten verstopt. Die amuletten moesten zorgen voor bescherming in het hiernamaals. De leerlingen kunnen zelf ook amuletten maken. Van klei kunnen de leerlingen een amulet boetsen. Gieten in gips is ook mogelijk voor de oudere leerlingen, hierna kan er eventueel met een satéprikker in getekend worden. Hiervoor kunnen ze de symbolen die de oude Egyptenaren gebruikten nemen, maar ook symbolen die zij zelf zien als beschermend. Daarna kunnen de creaties nog beschilderd worden. Amuletten waren vaak van edelmetaal of van faience. Voor voorbeelden, zie www.rmo.nl/egyptepakket.

M1.3 Mummies maken: Egyptische mummies zijn lichamen van overleden mensen of dieren die in linnen zijn ingewikkeld. Leerlingen kunnen van hun eigen knuffel of pop en met wat rollen oud verband een eigen dierenmummie maken. Tussen de windsels kunnen ze vervolgens hun zelfgemaakte amuletten stoppen.

M1.4 Dodenmasker maken: Mummies hadden bovenop hun sarcofaag vaak nog een masker over of op het hoofd. Minder rijke mensen hadden soms alleen een masker en geen rijkversierde kist of sarcofaag. De overledene werd altijd als zijn of haar jeugdige zelf afgebeeld; de oude Egyptenaren wilden er voor altijd jong uitzien. Het masker op het knipblad van **bijlage nummer 16** is gemaakt naar het voorbeeld van het masker van Toetanchamon. Het kan op stevig karton geprint of gekopieerd worden en vervolgens worden uitgeknipt (of geprikt) en versierd. Vergeet niet de uitsparingen voor de ogen eruit te halen. Gaatjes voor een elastiekje kunnen het makkelijkst aan de rand van de hoofddoek worden gemaakt.

M1.5 Piramide van lego: Onder **bijlage nummer 17** vindt u een bouwplaat voor het bouwen van een piramide van Lego. Hiervoor is een vierkante grondplaat vereist en blokjes lego van twee nopjes breed. Een gele piramide is natuurlijk mooi, maar in het oude Egypte waren de piramides wit met aan de onderkant rode hiërogliefen. De top (piramidion) was zelfs goudkleurig. Let op dat de leerlingen de piramide niet massief bouwen, maar dat zij rand op rand trapsgewijs opbouwen. Anders bent u namelijk achteraf lang bezig om de blokjes los te wrikken.

M1.6 Vormen: een piramide bestaat uit vier driehoeken en heeft een vierkant grondvlak. Weten de leerlingen welke voorwerpen nog meer driehoekig of vierkant zijn? En kennen zij naast een vierkant nog meer vormen? In welke voorwerpen herkennen ze die vormen terug? Van de genoemde vormen of voorwerpen mag natuurlijk ook een tekening gemaakt worden.

Leerjaren 3-4

M2.1 Meten op z'n Egyptisch (Rekenen): De Egyptenaren maakten nog geen gebruik van centimeters of meters. Zij hadden een eigen meetsysteem waarmee ze maten konden opnemen. De maten werden gemaakt aan de hand van afmetingen van handen en armen. De leerlingen kunnen dit zelf ook doen. De kleinste afmeting is een vinger, dan twee en drie vingers, gevolgd door de breedte van een handpalm. Daarna komen nog de lengte van hand met vingers en de elleboog. Laat de leerlingen eens proberen of ze zo dingen kunnen opmeten of rekensommen kunnen maken.

M2.2 Model van de piramide van Chefred (Tekenen/Handvaardigheid): De Piramide van Chefred is de op een na grootste piramide in Giza en is de graftombe van koning Chefred. De farao heeft er vroeger ook een naam aan gegeven, die 'de grote piramide' betekent. Bij geen van de andere piramiden op het plateau van Giza is de piramidetop en het grafcomplex zo goed bewaard gebleven. De leerlingen knippen de figuren van knipblad **bijlage nummer 18** uit en plakken ze vast op de grondplaat. Vervolgens kleuren ze de piramide, sfinx en daltempel in en geven ze de grondplaat een zandkleur. De leerlingen kunnen hiervoor ook zand uit de zandbak gebruiken en dat met (hout)lijm op de grondplaat vastplakken.

M2.3 Piramide van lego (Rekenen): Ook groep 3 en 4 kunnen een piramide van lego bouwen (zie leerjaren 1-2). Als een piramide te gemakkelijk is, is het ook mogelijk om een sfinx, beeld van een farao of een Egyptische tempel (na) te bouwen. De leerlingen kunnen hiervoor een foto of plaatje als uitgangspunt nemen, of hun eigen

fantasie de vrije loop laten. Voor de sfinx zit, net als voor de piramide, een bouwplaat bijgesloten (**bijlage nummer 17**).

M2.4 Amuletten maken (Handvaardigheid): zie leerjaren 1-2

M2.5 Mummies maken: zie leerjaren 1-2

M2.6 Dodenmasker maken (Handvaardigheid): zie leerjaren 1-2

Leerjaren 5-6

M3.1 Dodenmasker maken (Handvaardigheid): Mummies hadden bovenop hun sarcofaag vaak nog een masker over of op het hoofd. Minder rijke mensen hadden soms alleen een masker en geen rijkversierde kist of sarcofaag. De overledene werd altijd als zijn of haar jeugdige zelf afgebeeld; de oude Egyptenaren wilden er voor altijd jong uitzien. Naast van papier of karton kan een dodenmasker ook gemaakt worden van papier-maché of gips. Een ballon of een vorm van klei kan dienen als mal waartegen het gips of verschillende lagen oude kranten met lijm worden aangeplakt. Je kan ook twee leerlingen om de beurt elkaars gezicht laten bedekken met papier-maché, zodat het masker echt de vorm heeft van het hoofd van de leerling, maar dit is wel wat rommeliger werk.

Met verf of met andere knutselmaterialen (textiel, kraaltjes, zand) kan het dodenmasker worden versierd. De leerlingen kunnen hiervoor een voorbeeld gebruiken (kijk hiervoor op www.rmo.nl/egyptepakket) of hun fantasie de vrije loop laten.

M3.2 Model van een Egyptische grafkamer maken (Handvaardigheid): Laat de leerlingen een model maken van een Egyptische grafkamer. Van oude stof of oud verband kan rond klei een mummie worden geknutseld. In **bijlage nummer 19** vindt u een knipblad voor een sarcofaag. Op de muren van de grafkamer (mogelijk in een opengeknijpte schoenendoos) kunnen de leerlingen tekeningen van de goden maken (voorbeelden vindt u op www.rmo.nl/egyptepakket). Verder horen er natuurlijk voedseloffers en grafgiften mee te gaan in het graf. Deze kunnen de leerlingen maken van klei of gips, maar ze kunnen ook plaatjes zoeken in tijdschriften of stof en andere restmaterialen gebruiken. Voorbeelden van grafgiften zijn: (vrouwelijke) offerdragers, kisten met kleding, bedden, tafels en voedsel. Bij supermarkten staan vaak grote dozen die handig zijn voor grotere grafkamers.

M3.3 Een dodenboek maken (Tekenen/ Handvaardigheid): De Egyptenaren namen bij hun dood een Dodenboek mee. Hierin stonden tips en aanwijzingen om in het hierna maals terecht te komen. Laat de leerlingen ook zo een boek maken. Dat kan geheel in de Egyptische stijl, maar ook met een eigen inbreng. Hoe denken zij dat het hiernamaals er uit zou kunnen zien, en hoe zouden ze daar kunnen komen? Voor het vak Taal kunt u daarbij de nadruk leggen op de teksten, bij Tekenen meer op de afbeeldingen zelf, u kunt de leerlingen eventueel een routekaart laten maken. Bij Handvaardigheid kunt u meer aandacht besteden aan het knutselen met papier en het knippen van plaatjes uit tijdschriften.

M3.4 Wat is er nog te zien van het oude Egypte? (Geschiedenis): Laat de leerlingen aan de hand van internet (bijvoorbeeld Google Maps), reis-

gidsen (af te halen bij een reisbureau), tijdschriften (zoals National Geographic) uitzoeken wat er nu nog te zien is van de monumenten uit het oude Egypte. Denken de leerlingen dat de oude Egyptenaren het eens zouden zijn met hoe wij nu met deze monumenten omgaan? En zijn er gebouwen uit onze tijd die over 3000-5000 jaar nog zullen bestaan? Vinden de leerlingen het belangrijk dat er iets uit onze eigen tijd bewaard blijft voor de toekomst, en vinden ze dat oude gebouwen beschermd moeten worden?

M3.5 Menselijke piramide maken (Gym): Een piramide kan ook uit andere onderdelen bestaan dan stenen. Denk maar aan een piramide van dozen of van champagneglazen. Een leuke activiteit is een menselijke piramide maken. Allereerst worden er matten neergelegd voor het geval er iemand valt. Daarnaast moeten natuurlijk alle schoenen worden uitgetrokken. Zorg dat op de onderste rij de leerlingen stabiel en stevig op handen en knieën zitten. Begin eerst met twee lagen, kijk als dit lukt eens of drie ook mogelijk is. Als het lukt is dit een geslaagd moment om een foto te maken!

M3.6 Tijdbalk maken (Geschiedenis): De Egyptische oudheid strekt zich uit over een periode van duizenden jaren en heeft dus langer bestaan dan onze beschaving nu bestaat. Voor leerlingen is het moeilijk om zich voor te stellen hoe lang dit precies heeft geduurd. Om een beter beeld te krijgen van de strekking van de Egyptische oudheid kan er een touw dwars door het klaslokaal worden gespannen. Op gekleurde vellen die met wasknijpers aan de lijn worden bevestigd kunnen jaartallen en eventueel historische gebeurtenissen worden aangegeven. Laat de leerlingen eens bekijken hoe oud de Egyptische cultuur is, en hoe ver op de tijdbalk onze samenleving pas is ontstaan. Indien

gewenst kunnen zij ook de verschillende farao's en/of bouwjaren van de belangrijke bouwwerken op de tijdbalk plaatsen.

M3.7 Amuletten maken: zie leerjaren 1-2

M3.8 Meetlat maken: zie leerjaren 3-4

Leerjaren 7-8

M4.1 Mummificeerproces (Biologie): Door vocht in een lichaam en de omgeving gaat een lichaam ontbinden. Eerst begroeven de Egyptenaren hun doden in het zand, waardoor ze erachter kwamen dat uitgedroogde lichamen niet gaan rotten. Toen ze de overledenen in sarcofagen en grafkamers wilden begraven werd het noodzakelijk dat al het vocht uit het lichaam werd gehaald. Bespreek bij voorbeeld de natuurkunde of biologieles hoe het mummificeerproces precies in zijn werk ging. Hoe verloopt het ontbindingsproces van een lichaam normaal gesproken, en met welke methoden probeerden de Egyptenaren dit te voorkomen? Welke omstandigheden zijn er vereist om een lichaam zo lang te bewaren?

M4.2 Mummies in andere culturen

(Aardrijkskunde): Er zijn niet alleen maar mummies uit het oude Egypte bewaard gebleven. Denk bijvoorbeeld ook aan veenlijken of ijsmummies. Deel de leerlingen in groepjes in en laat hen (wellicht per land of werelddeel) uitzoeken wat voor mummies er nog meer zijn. Hoe verschillen deze mummies van de Egyptische? In ouderdom, in wat voor mensen (status, geslacht) of diersoorten zij waren, in of ze al dan niet opzettelijk bewaard zijn gebleven, in de condities waarin het lichaam bewaard is gebleven (mummificatie door uitdroging, door het

zuurstofarme en zure veen of door een extreem lage temperatuur)? In Zuid-Amerika zijn er de Inca-mummies, en zelfs in Nederland zijn er mummies te vinden, in de kelder van de kerk in Wieuwerd (Friesland).

M4.3 Amuletten maken:

zie leerjaren 3-4

M4.4 Model van een Egyptische grafkamer maken: zie leerjaren 5-6

M4.5 Een dodenboek maken:

zie leerjaren 5-6

M4.6 Menselijke piramide maken:

zie leerjaren 5-6

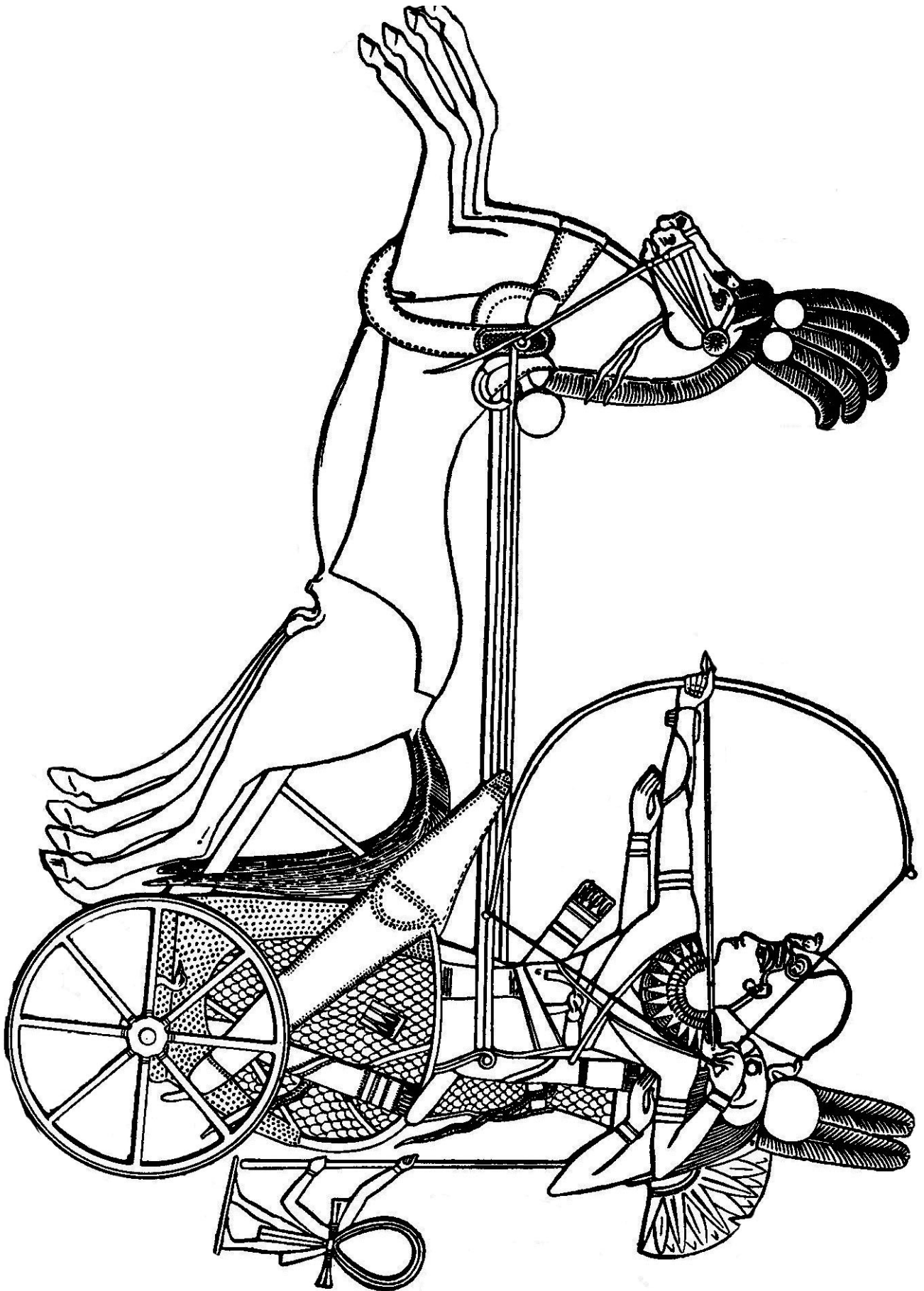
Afsluiting van de projectweek

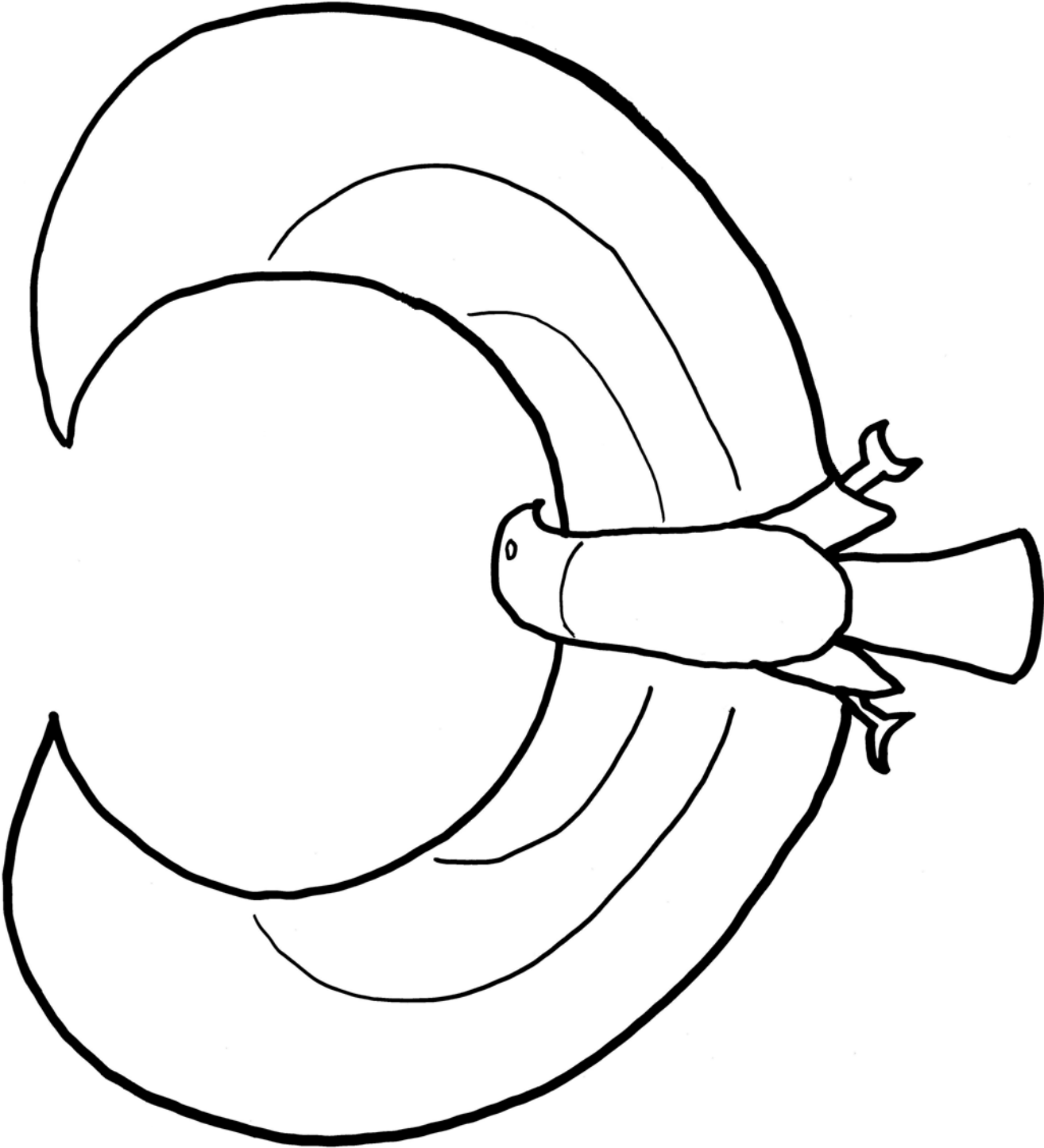
De projectweek over Egypte kan op een feestelijke manier afgesloten worden. U kunt een middag of avond organiseren voor de ouders. Zij kunnen dan op school komen kijken naar wat hun kinderen gemaakt en geleerd hebben. De knutselwerkjes lenen zich prima om tentoongesteld te worden. U kunt er zelfs een heuse museumvitrine voor inrichten. De kinderen kunnen posters maken om 'bezoekers' naar hun museumobjecten te trekken en tekstbordjes voor bij hun voorwerpen. Of u maakt er een feestje van in Egyptische stijl, waarbij de kinderen allemaal verkleed komen en de ouders zorgen voor Egyptische hapjes (zie **bijlage nummer 3**). De kinderen kunnen misschien zelfs een optreden verzorgen met hun nagemakte Egyptische instrumenten of een toneelstukje opvoeren over de avonturen van de farao of in de mythische godenwereld.

Als u het allemaal wat kleinschaliger wilt doen, kunt u ook in de verschillende klaslokalen simpelweg een projecttafel maken. Hierop kunt u de werken van de kinderen uitstallen en leerkrachten en leerlingen van de andere groepen kunnen eventueel een kijkje komen nemen. Voor alle leerlingen kunt u ook een oorkonde downloaden op www.rmo.nl/egyptepakket. Zo hebben de kinderen een speciaal diploma wat ze trots thuis aan hun ouders kunnen laten zien.

Voor kinderen die na de projectweek nog meer willen weten over het oude Egypte (of over andere leerzame onderwerpen) kunt u ze verwijzen naar de MuseumJeugdUniversiteit www.rmo.nl/kids/museum-jeugd-universiteit en/of www.museumjeugduniversiteit.nl. Musea in het hele land nemen inmiddels deel aan dit initiatief van het Rijksmuseum van Oudheden, dat kinderen de mogelijkheid biedt om college te krijgen van echte wetenschappers. Verder vindt u bij dit pakket ook een uitgebreide lijst met titels van boeken over het oude Egypte. In de lijst vindt u populair wetenschappelijke boeken terug, maar ook informatieve boeken speciaal voor kinderen en suggesties voor leesboeken over het oude Egypte.

Bijlagen →





Linzensoep (4 personen)

Ingrediënten

250 gram linzen
250 ml water
1 liter kip- of runderbouillon
3 uien
1 laurierblaadje
2 kruidnagels
2 knoflooktenen
snufje zout en peper
een halve theelepel fijngemalen karwijzaad
40 gram boter
4 tomaten
paar takjes verse peterselie.

Benodigheden

grote soeppan, koekenpan, staafmixer,
mesje, eventueel een knoflookpers.

Bereiding

laat de linzen de dag voordat de soep wordt bereid weken in koud water. Breng op de dag zelf de bouillon eerst aan de kook. Voeg vervolgens de linzen, een gepelde ui in zijn geheel, een laurierblad en de kruidnagels en knoflook toe. Voeg ook het karwijzaad en een snufje peper en zout toe. Laat dit op een laag vuur 25 minuten doorkoken. Snipper nu twee uien fijn en ontvel de tomaten in kokend water. Snij deze in vier stukken. Verhit na 15 minuten in de koekenpan de boter en laat hierin de fijngehakte uien glazig worden. Voeg hieraan de stukken tomaat toe en laat dit 10 minuten meebakken. Zet het gas onder beide pannen uit. Haal de hele ui en het laurierblad uit de soeppan en pureer de soep met een staafmixer. Verwarm de soep weer tot het net niet kookt. Zet het gas uit, voeg het ui-tomaatmengsel eraan toe en strooi er wat fijngehakte peterselie over. Serveren maar!

Okra met rundvlees (4 personen)

Ingrediënten

1 kilogram okra (vrucht verkrijgbaar bij de Toko)
3 eetlepels vloeibaar bakproduct
1 ui, 500 gram runderreepjes
2,5 liter runderbouillon
1 theelepel zout
halve theelepel peper
4 tenen knoflook
2 eetlepels gedroogde koriander.

Benodigheden

zeef, mesje, grote koekenpan of wok met deksel, eventueel een knoflookpers.

Bereiding

was de okra's en laat ze drogen in een zeef. Snij ze in kleine stukjes en bak ze licht aan op hoog vuur in een eetlepel vloeibaar bakproduct. Laat de stukjes okra vervolgens uitlekken in de zeef. Snij de ui heel fijn en fruit de snippers op hoog vuur in een eetlepel vloeibaar bakproduct. Voeg de runderreepjes toe als de ui glazig is geworden. Roerbak het vlees enkele minuten en voeg de bouillon toe. Doe een deksel op de pan en laat het stoven tot het vlees gaar is (dit duurt nog enkele minuten). Voeg de okra's en het zout en peper toe, en laat het gerecht nog een kwartier op laag vuur sudderen. Hak de knoflook heel fijn (of haal het door een knoflookpers) en bak dit samen met de gedroogde koriander kort aan op hoog vuur in de resterende eetlepel vloeibaar bakproduct. Schenk het over het gerecht en serveer direct.

Auberginepuree met sesamzaad (4 personen)

Ingrediënten

900 gram aubergines (ongeveer 3 stuks)
4 eetlepels olijfolie
2 eetlepels citroensap
3 tenen knoflook
snufje zout en peper
50 gram sesamzaad.

Benodigheden

keukenmachine of staafmixer, grill(pan) of barbecue, mesje, kleine koekenpan, eventueel een knoflookpers.

Bereiding

rooster de aubergines, tot de schil zwartgeblakerd is en verwijderd kan worden. Dit kan in een grillpan op hoog vuur, op een grill of in circa 30 minuten op de barbecue. Hierdoor zal het vruchtvlees de vereiste, enigszins gebrande en gerookte smaak krijgen. Verwijder de schil als de aubergines zijn afgekoeld. Maal het vruchtvlees samen met de olijfolie, citroensap, knoflook, zeezout en zwarte peper in de keukenmachine. Rooster het sesamzaad in een droge, met deksel afgedekte pan. Schud de pan een paar minuten boven een middelmatig vuur heen en weer, totdat de sesamzaadjes goudbruin zijn. Roer de geroosterde sesamzaadjes door de auberginepuree en strooi enkele zaadjes erover. Lekker op warm of geroosterd brood.

Dadelballetjes (6 stuks)

Ingrediënten

6 halve walnoten
1 eetlepel geschaafde amandelen
kuipje honing
6 dadels, strooibusje kardemom
strooibusje kaneel.




















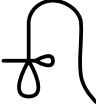








Benodigheden

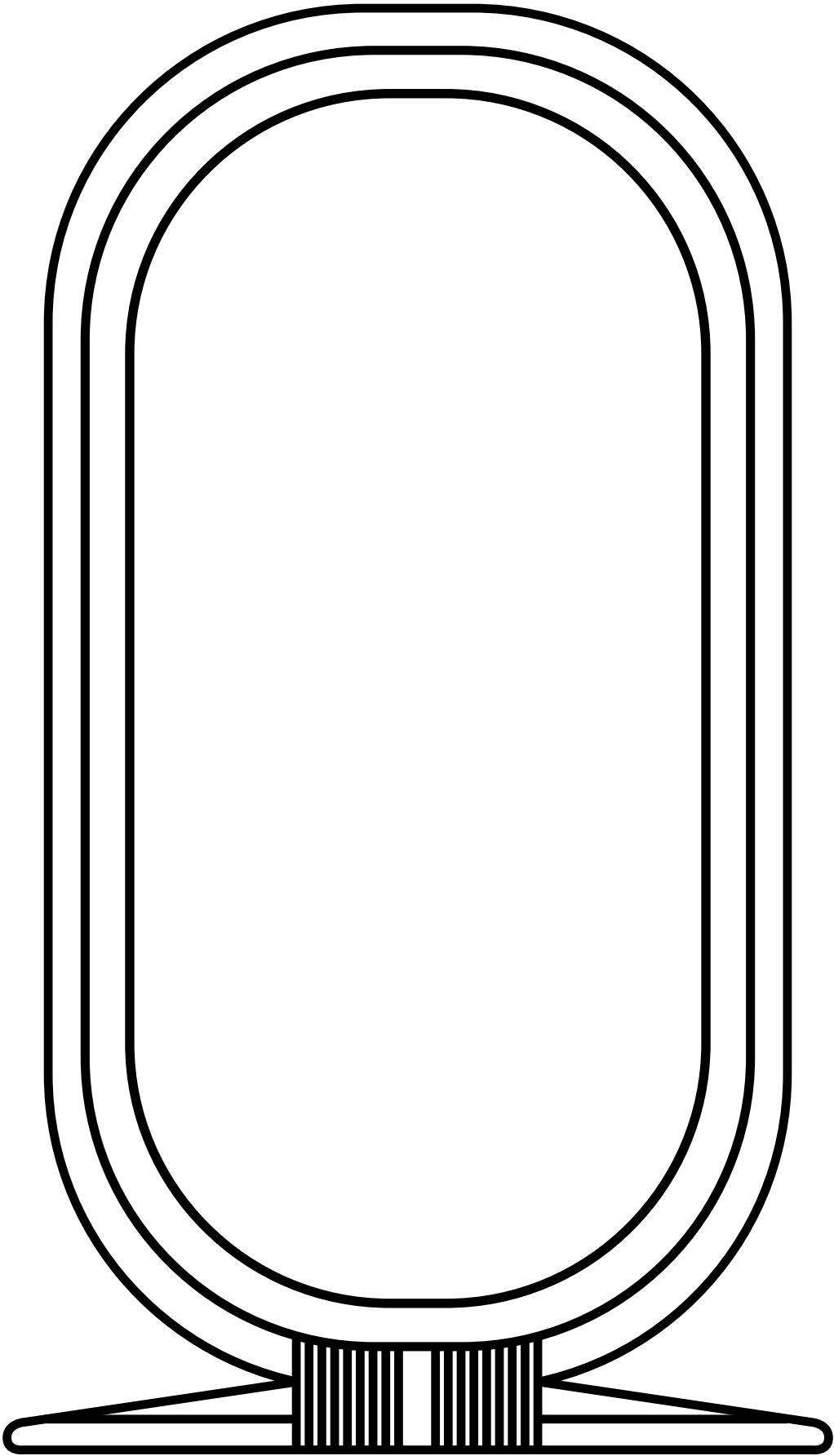
diep bakje, vork, mesje, servet, snijplank.

Bereiding

snij de dadels open en haal de pitten eruit. Snij vervolgens de dadels fijn en prak ze tot een pasta. Breek de walnoten in kleine stukjes. Voeg ze bij de dadelpasta met een snufje kardemom en een halve theelepels kaneel. Meng alles goed door elkaar en rol er 6 balletjes van. Giet honing over de balletjes en bedek ze met amandelschaafsel.

n° 4 Schrijf je naam in het Oudegyptisch met het Hiërogliefenalfabet

a		i		r	
b		j		s	
c k-klank		k		t	
c s-klank		l		u	
d		m		v	
e		n		w	
f		o		x	
g		p		y	
h	 of 	q		z	



Dummie de mummie

WOORDZOEKER

Als je alle woorden hebt weggestreept, houd je 9 letters over.
Die letters vormen een bijzonder Egyptisch woord.
Weet jij wat dat woord betekent?

- egypte
- nijl
- dummie
- goos
- piramide
- grafveld
- balsem
- hieroglyfen
- riet
- mastaba
- scarabee
- isis
- achnetoet
- shakaba
- sfinx
- mummificeren
- maag
- hepsetsoet
- scepter
- overstroming
- woestijn
- dromedaris
- ezel
- kameel
- schorpioen
- plaag
- valk



= A	= H	= O	= V
= B	= I	= P	= W
= C	= J	= Q	= X
= D	= K	= R	= Y
= E	= L	= S	= Z
= F	= M	= T	
= G	= N	= U	



n°7 Hiërogliefen lezen

- | | | | | | |
|----|--|-----|--|-----|--|
| 1. | | 9. | | 16. | |
| 2. | | 10. | | 17. | |
| 3. | | 11. | | 18. | |
| 4. | | 12. | | | |
| 5. | | 13. | | | |
| 6. | | 14. | | | |
| 7. | | 15. | | | |
| 8. | | | | | |

Deze tekens waar niets achter staat, hebben geen 'klankwaarde'. Ze helpen te bepalen wat het woord betekent (bijvoorbeeld een mannetje

achter een naam wanneer het de naam van een man is). Deze tekens heten **determinatieven**.

	nfr		hqa		
	anch		lun		
	di		Ra, Re		
	ntjr		ms		
	sjm		sw		
	tj		ch		

n° 8 Antwoorden hiërogliefen lezen

1. dpt - schip

2. hfau - slang

3. Re - zon(negod)

4. nfr - mooi, goed

5. anch - leven

6. rdi - geven

7. ntjr - god

8. sjm - gaan, lopen

9. z - man, mens

10. tjzm - hond

11. r - mond

12. Inpu - Anoebis

13. rn - naam

14. rm - vis

15. msh - krokodil

16. tut-anch-imn hqa iun sjma

tut = beeld;

anch = levend;

imn = Amon (een god) 'levend beeld van de god amon', hqa = heerser;

iun = Heliopolis (een stad);

sjma = zuidelijk

'heerser van het zuidelijke Heliopolis'.

Het zuidelijke Heliopolis is Thebe, de hoofdstad in de tijd dat Toetanchamon farao was.

17. ra-mss-sw hqa iun

Ra (de zonnegod);

mss = geboren van (dus 'zoon')

sw = hij 'hij is de zoon van Ra'

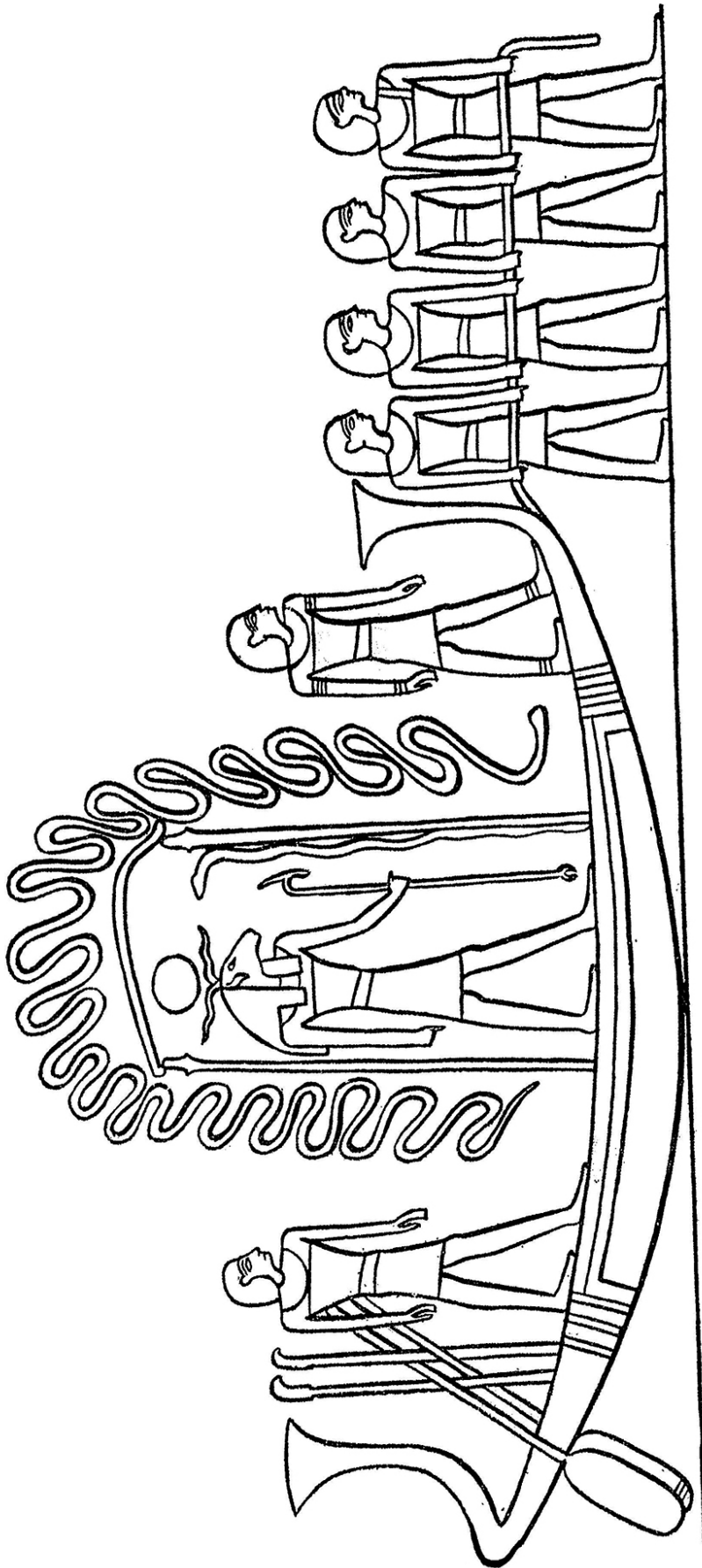
hqa = heerser

iun = Heliopolis

Heliopolis is een stad in Egypte waar de zonnegod Re het belangrijkste was. De naam van deze farao kennen wij als Ramses.

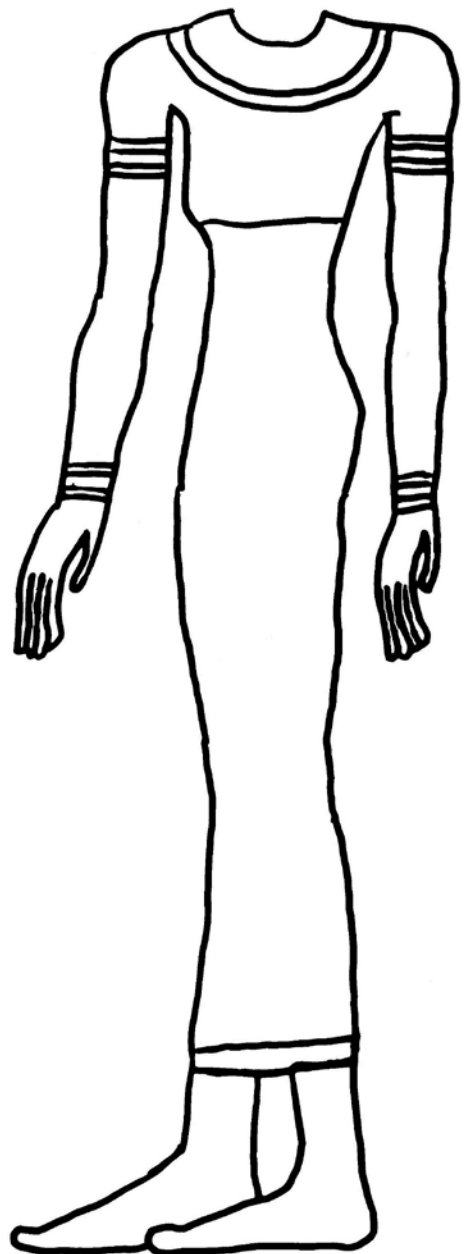
18. qliopadra

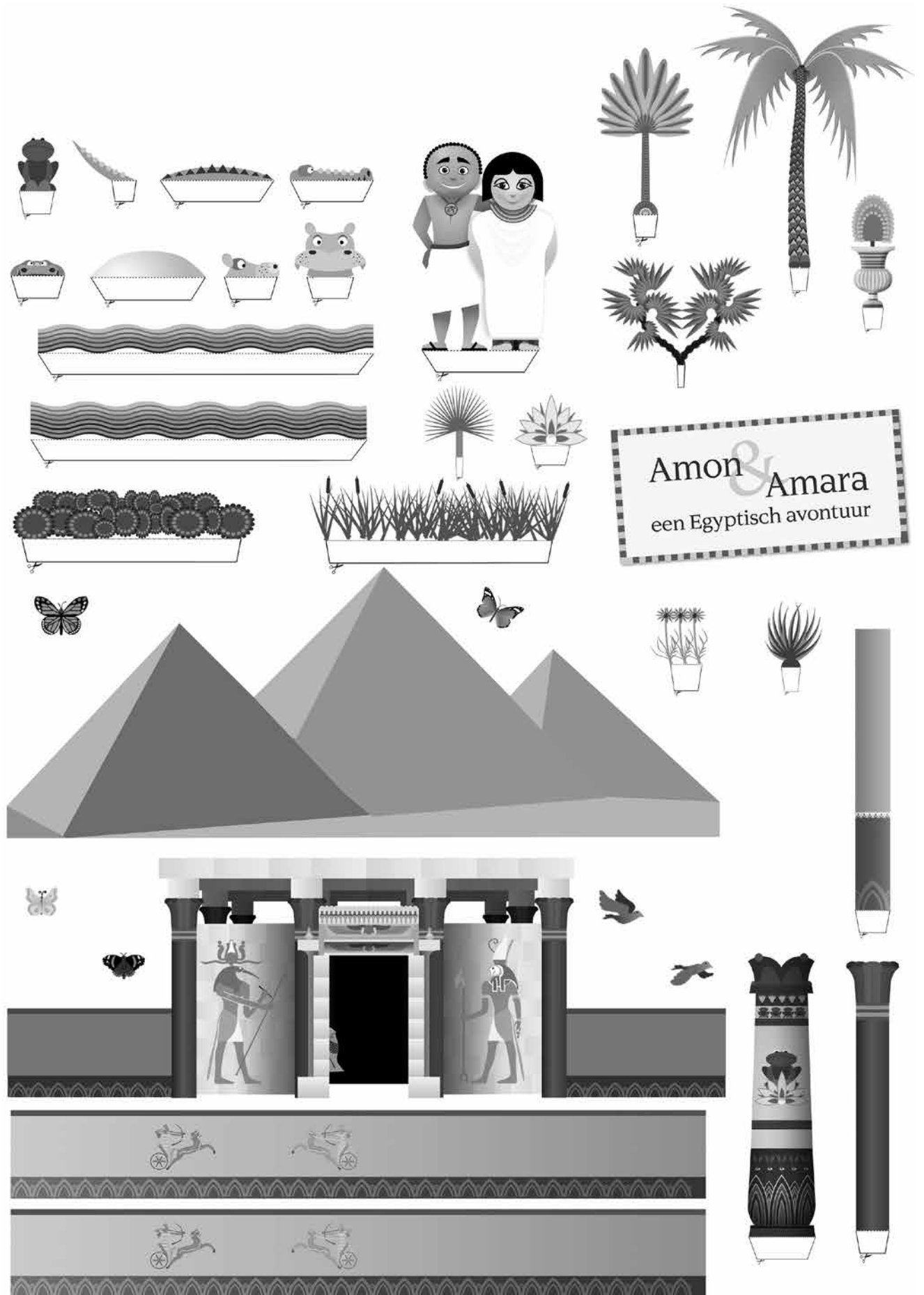
Dit is een Griekse naam die in hiërogliefen geschreven werd. In het Grieks betekent de naam Cleopatra, 'glorie van de vader'.





n° 11 Teken een dierenhoofd





n° 13 Lijst van goden met hun belangrijkste cultusplaatsen

Amon - - - - - Thebe

Anoebis - - - - - Cynopolis

Atum - - - - - Heliopolis

Bastet - - - - - Bubastis

Chnum - - - - - Elefantine

Chonsu - - - - - Thebe

Hathor - - - - - Dendera

Horus - - - - - Edfu

Isis - - - - - Philae

Moet - - - - - Thebe

Montu - - - - - Thebe

Osiris - - - - - Abydos

Ptah - - - - - Memphis

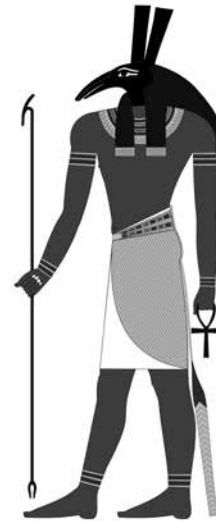
Ra - - - - - Heliopolis

Sachmet - - - - - Memphis

Seth - - - - - Ombos

Sobek - - - - - Kom Ombo

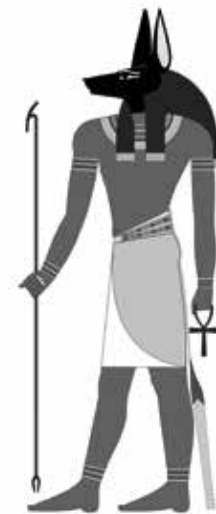
Thoth - - - - - Hermopolis



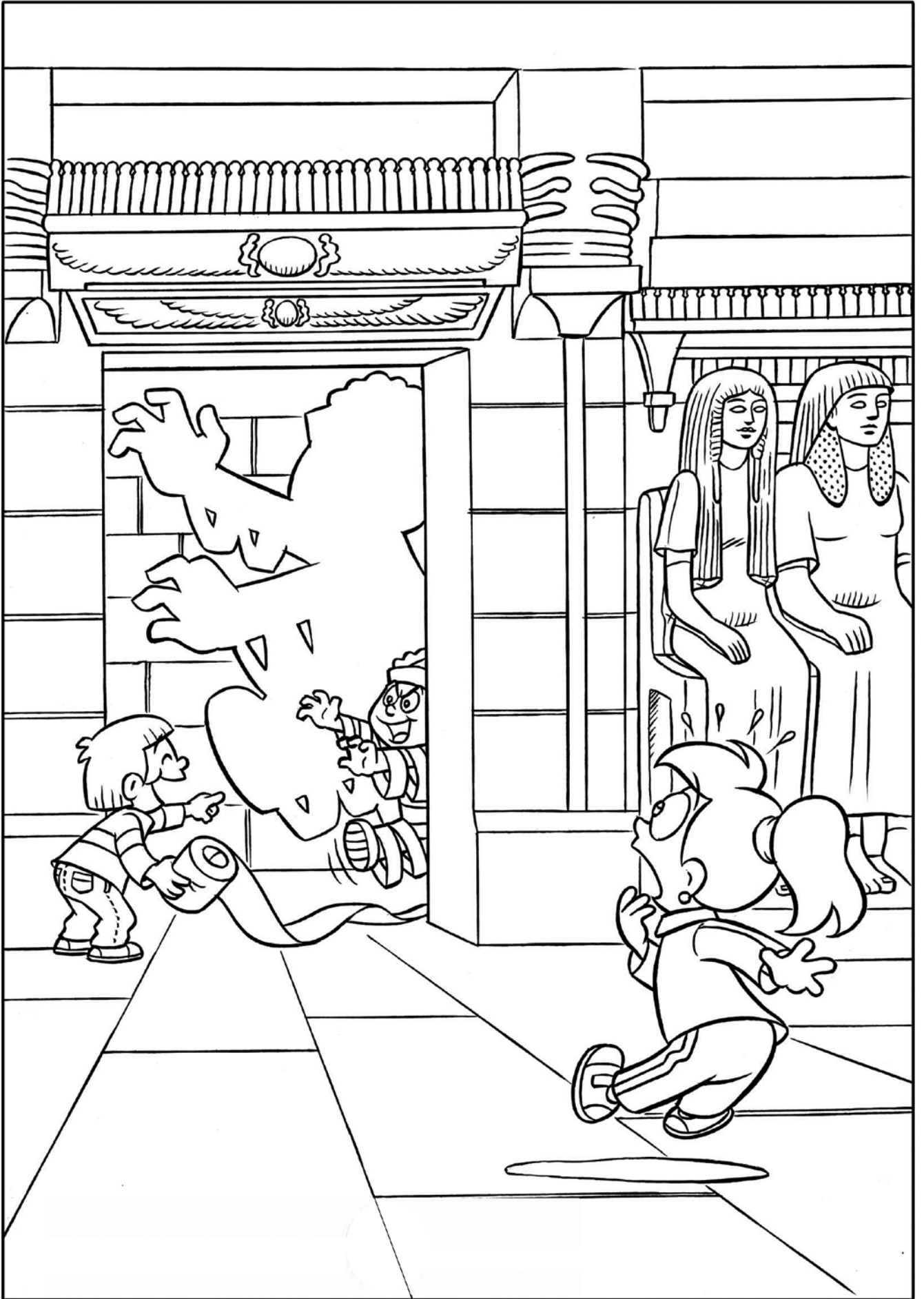
Seth

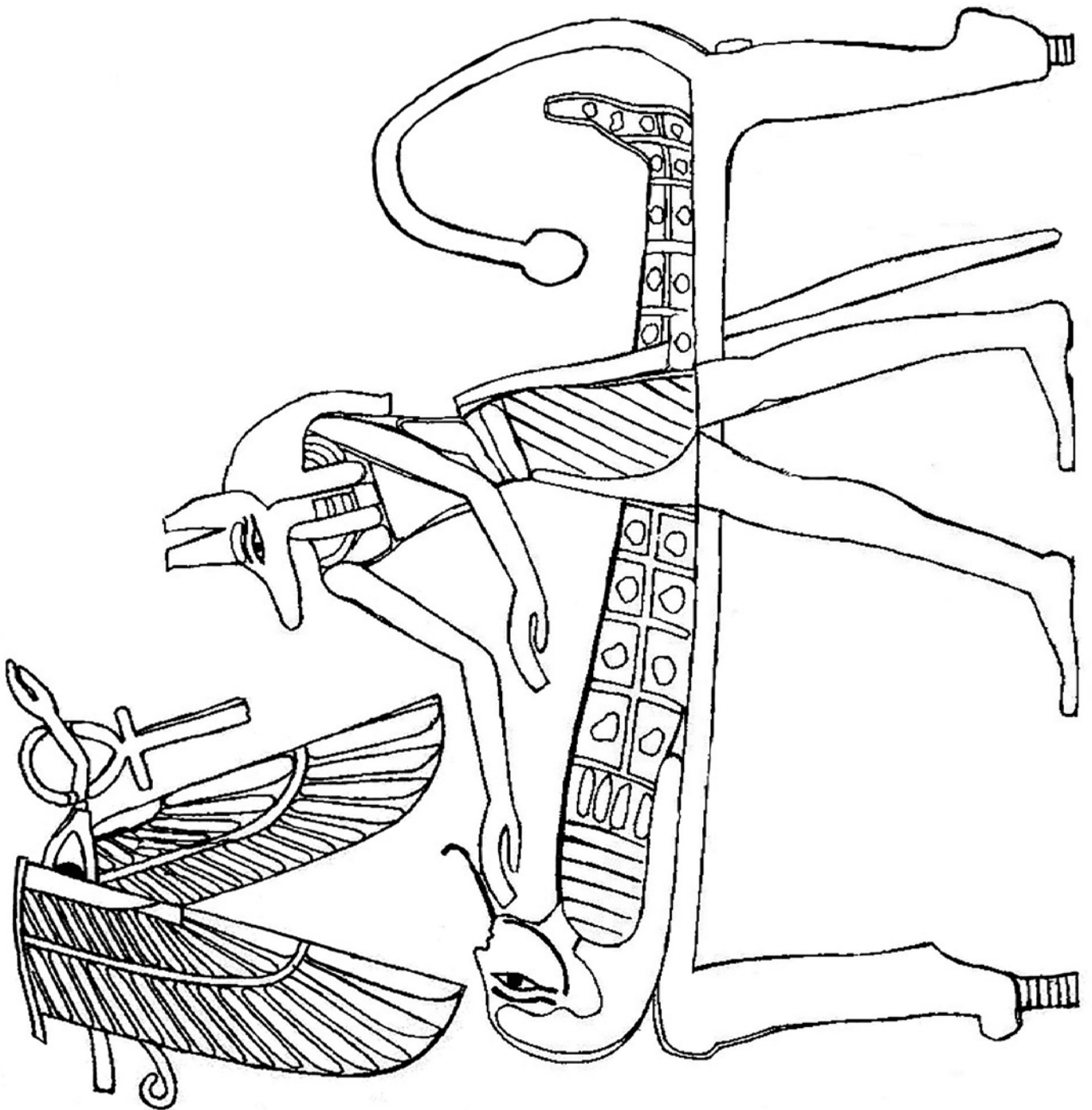


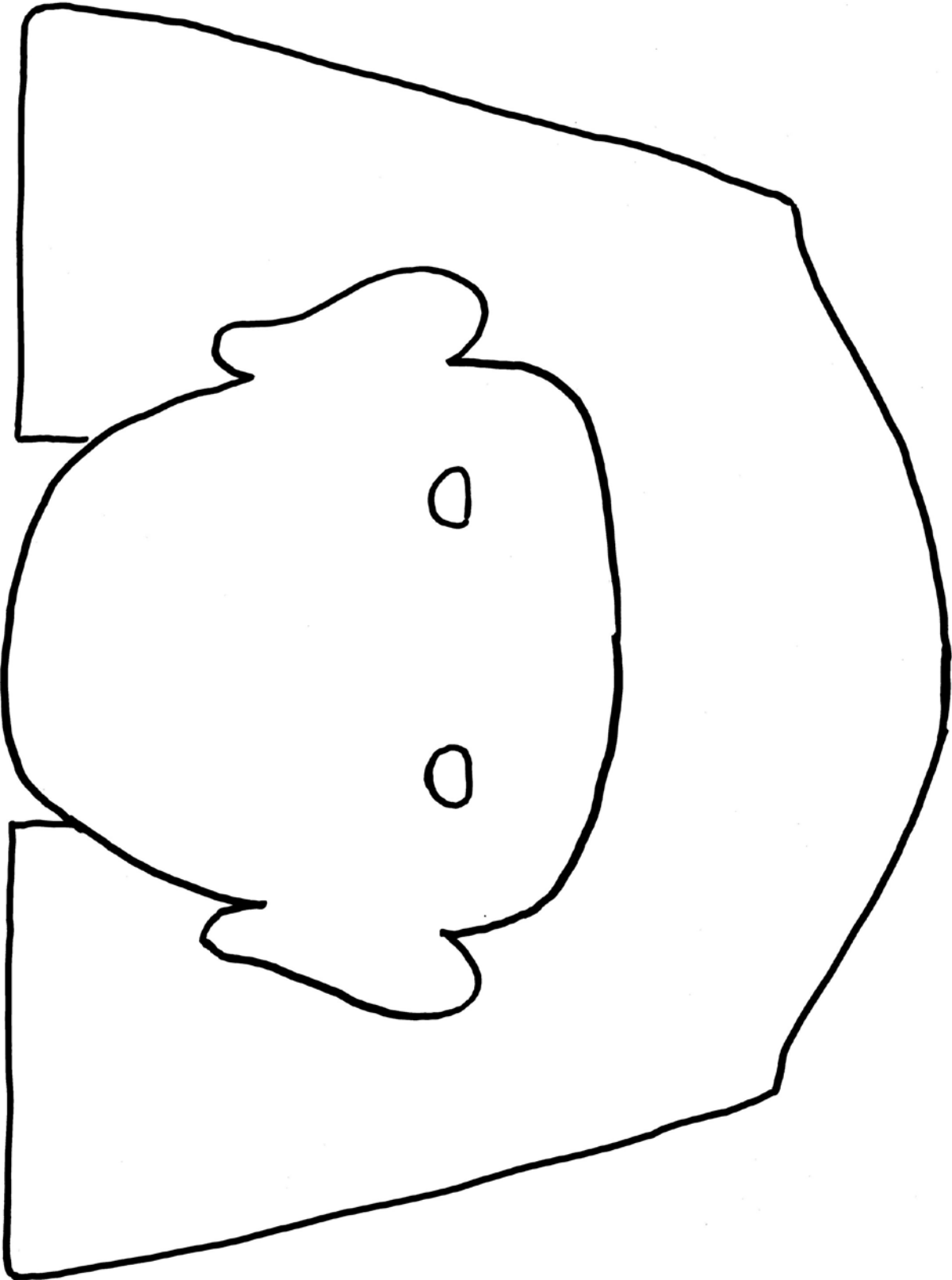
Horus



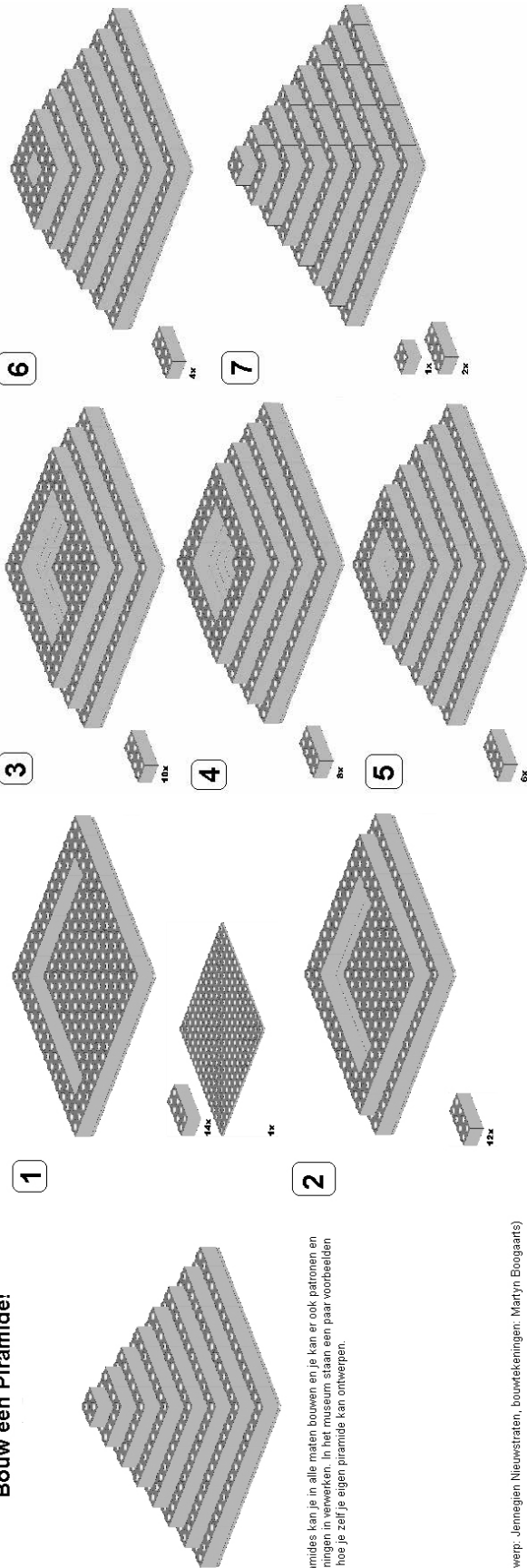
Anoebis







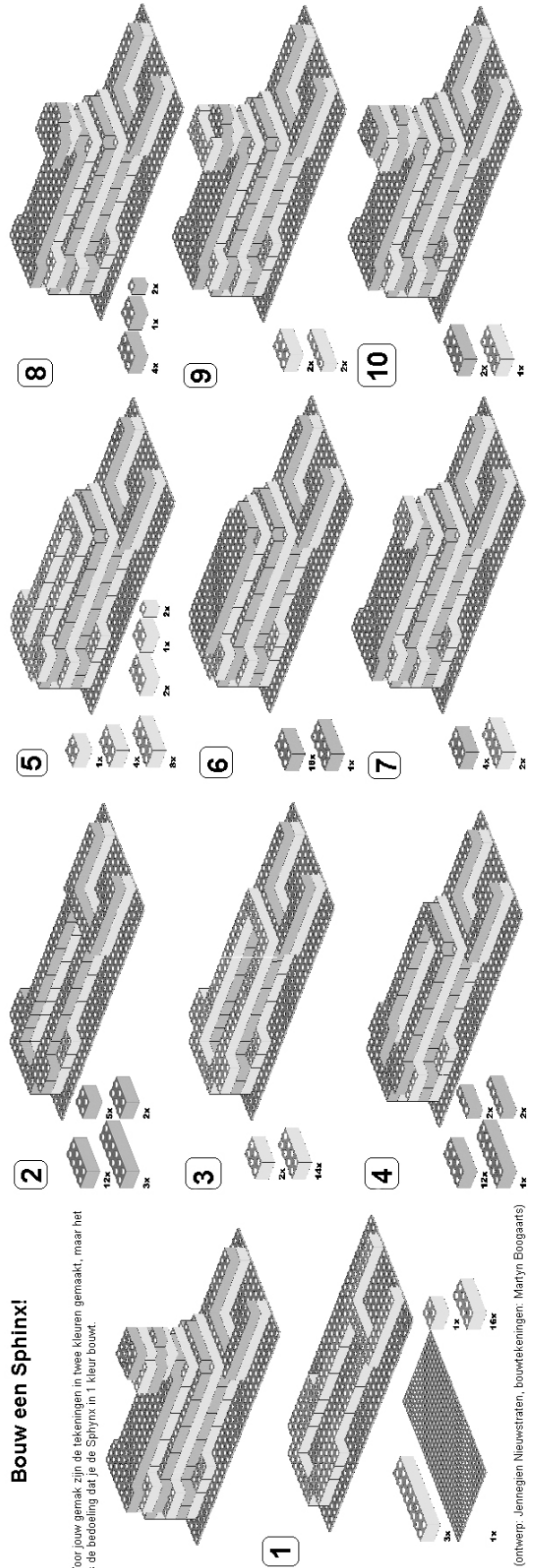
Bouw een Piramide!



Piramideën kan je in alle maten bouwen en je kan er ook patronen en openingen in verwerken. In het museum staan een paar voorbeelden van hoe je zelf je eigen piramide kan ontwerpen.

(ontwerp: Jemnegien Nieuwstraten, bouwtekeningen: Martyn Boogaarts)

Bouw een Sphinx!

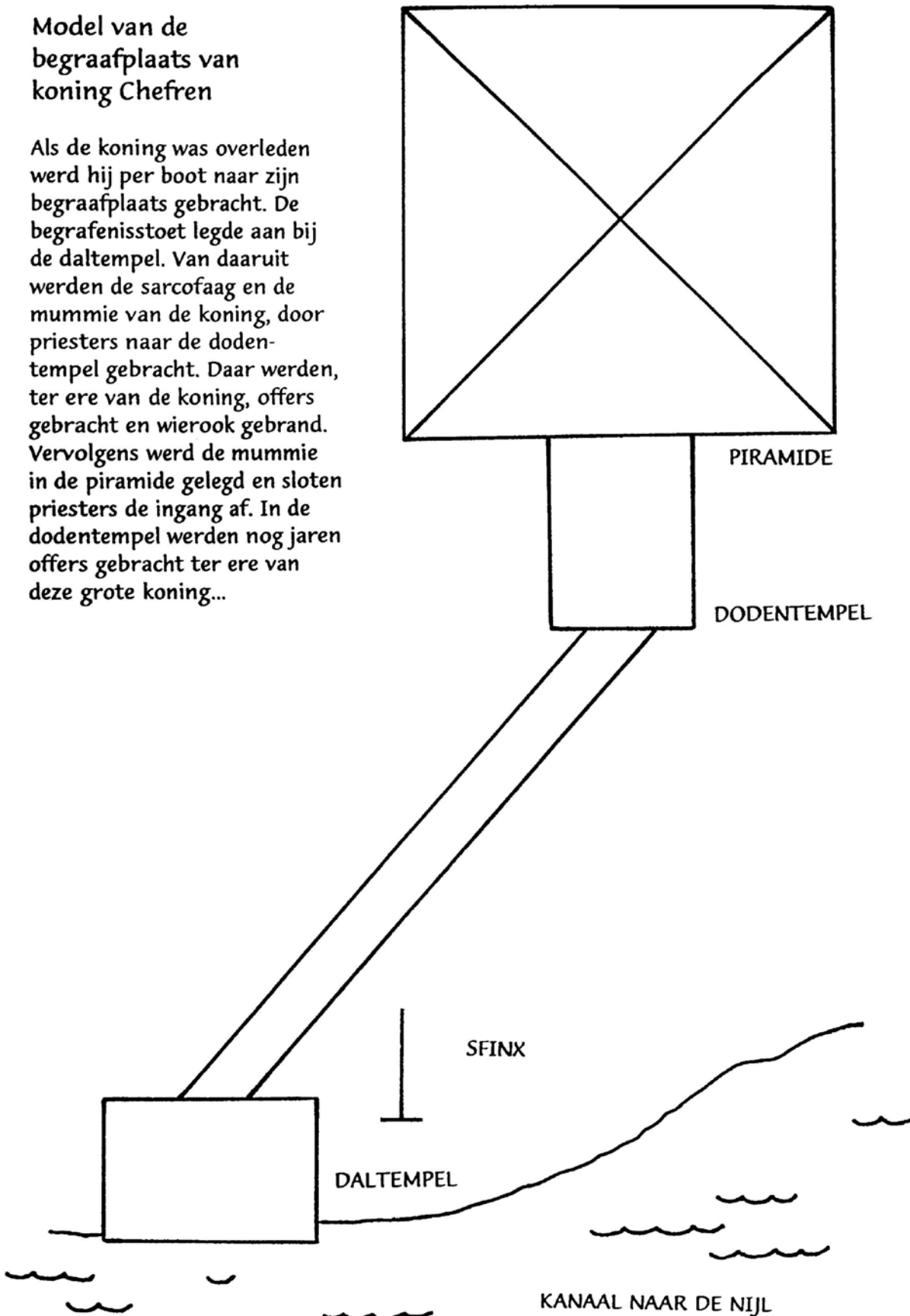


Voor jouw gemak, zijn de tekeningen in twee kleuren gemaakt, maar het is de bedoeling dat je de Sphinx in 1 kleur bouwt.

(ontwerp: Jemnegien Nieuwstraten, bouwtekeningen: Martyn Boogaarts)

Model van de begraafplaats van koning Chefren

Als de koning was overleden werd hij per boot naar zijn begraafplaats gebracht. De begrafenisstoet legde aan bij de daltempel. Van daaruit werden de sarcofaag en de mummie van de koning, door priesters naar de dodentempel gebracht. Daar werden, ter ere van de koning, offers gebracht en wierook gebrand. Vervolgens werd de mummie in de piramide gelegd en sloten priesters de ingang af. In de dodentempel werden nog jaren offers gebracht ter ere van deze grote koning...

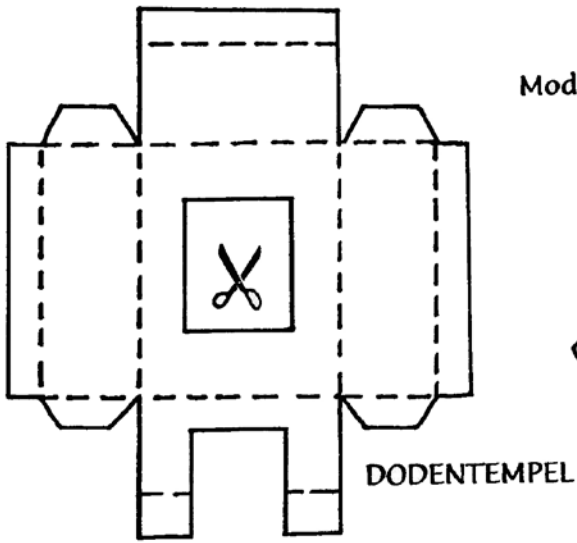


Knipblad

Model van de begraafplaats van koning Chefred

knippen ———

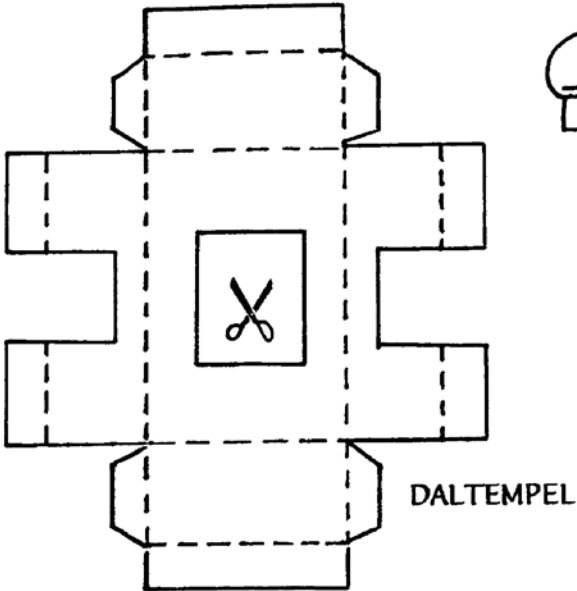
vouwen - - - -



DODENTEMPEL



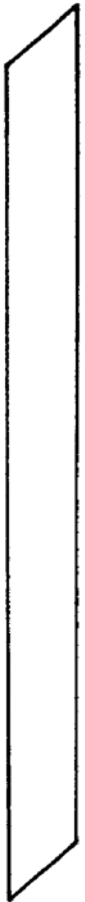
BEGRAFENISBOOT



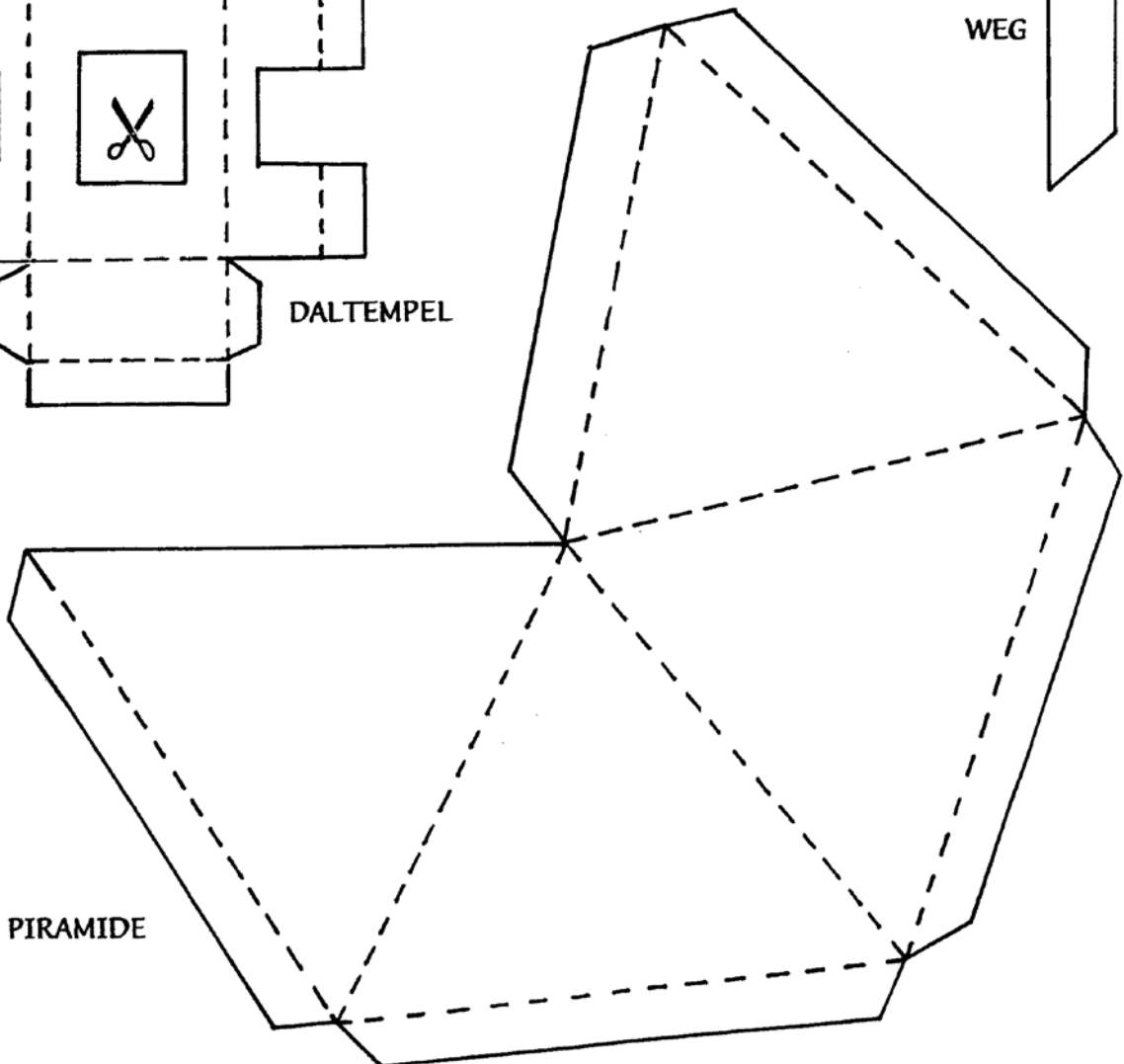
DALTEMPEL



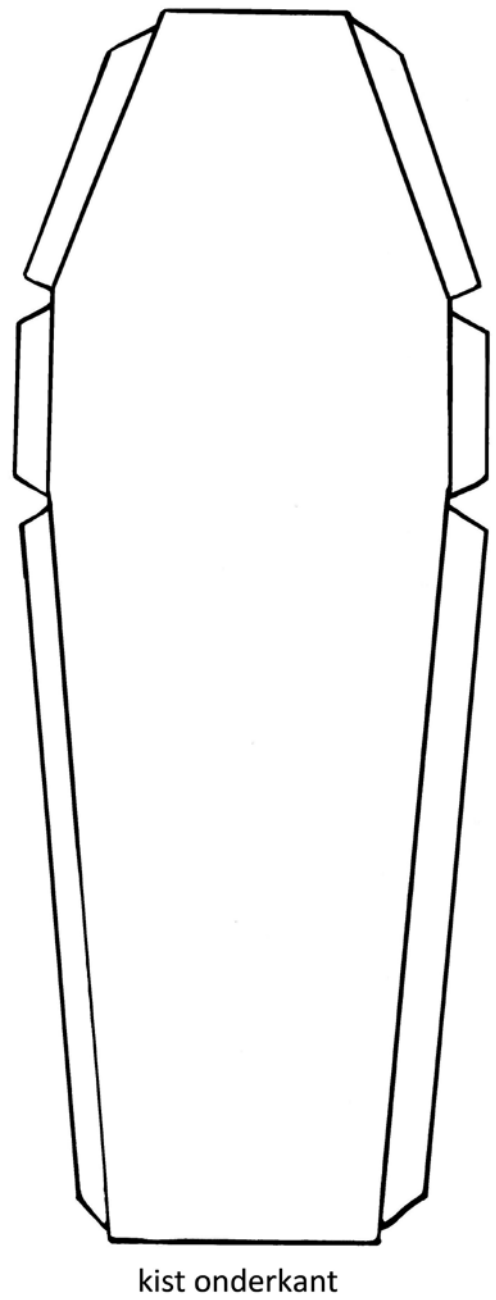
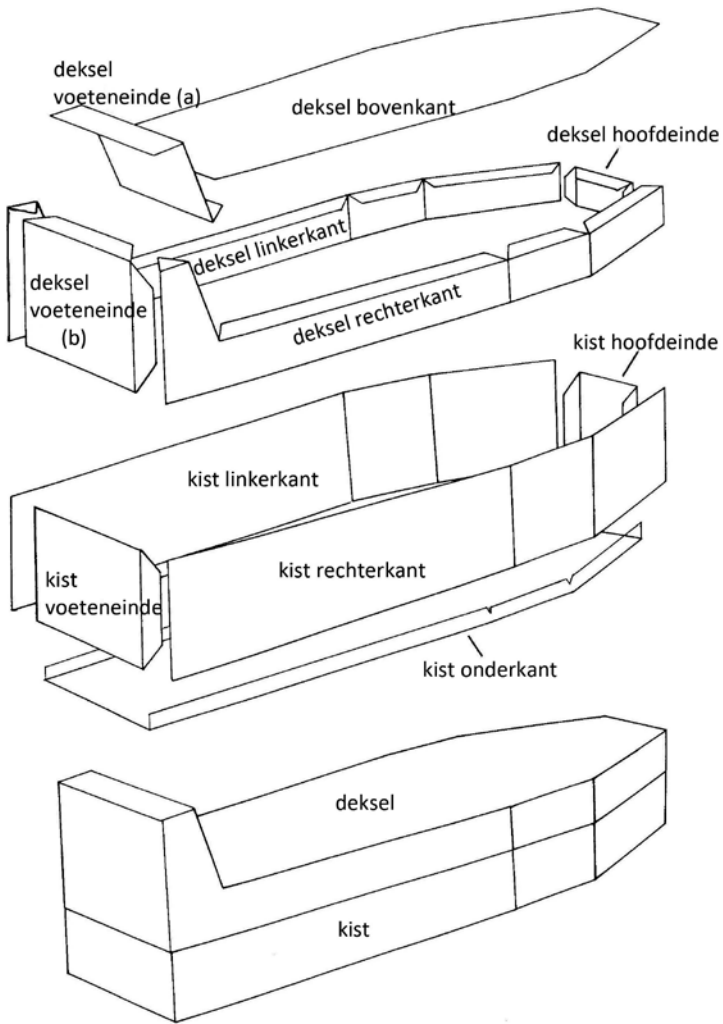
SFINX



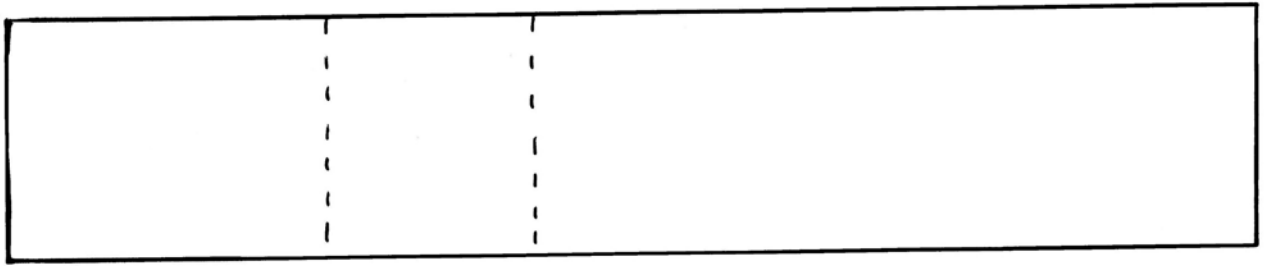
WEG



PIRAMIDE

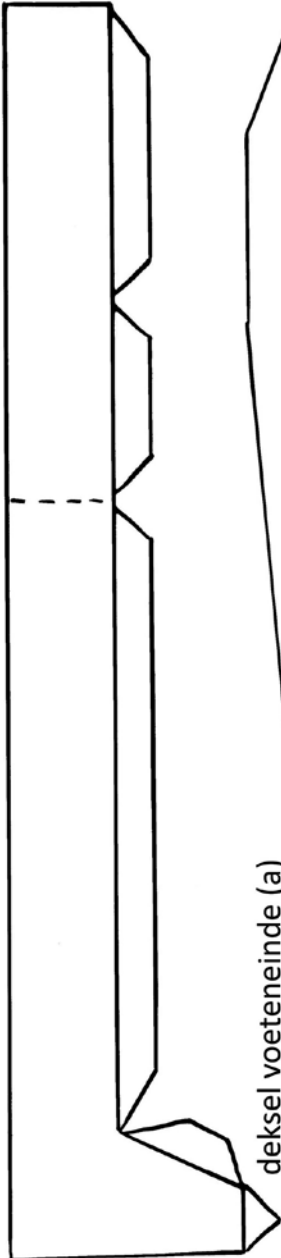


kist linkerkant + rechterkant

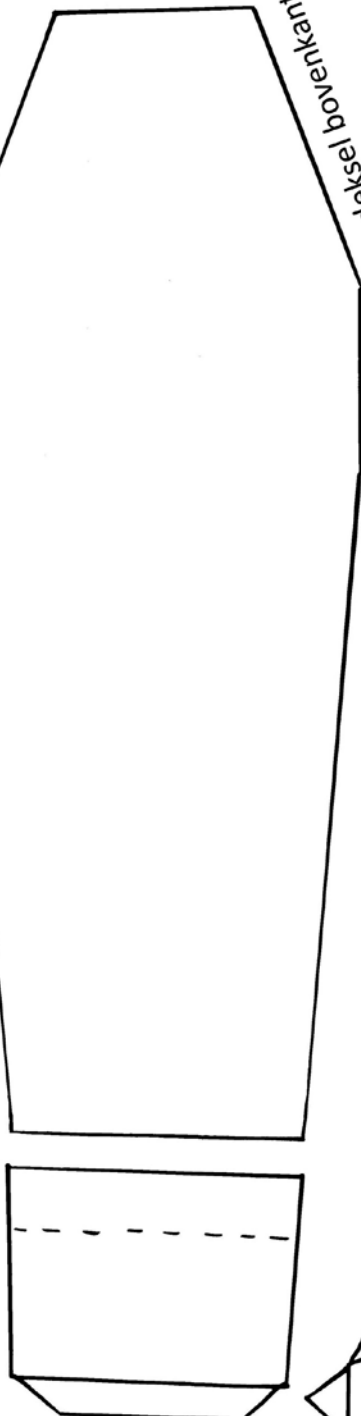


2x

deksel links

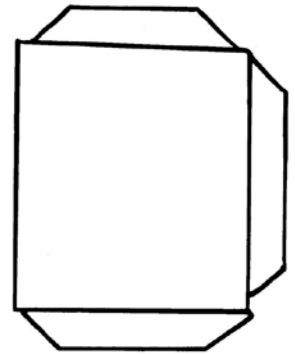


deksel voeteneinde (a)

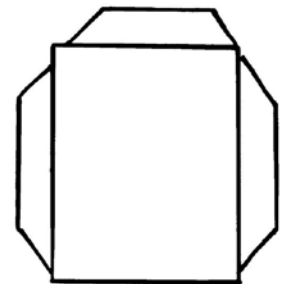


deksel bovenkant

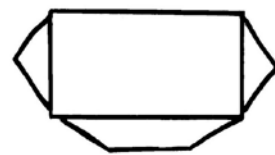
deksel rechts



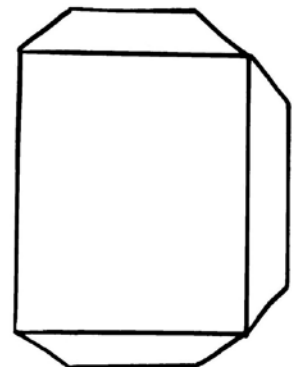
kist voeteneinde



kist hoofdeinde



deksel hoofdeinde



deksel voeteneinde (b)

Links naar websites

Algemeen

www.schatgravers.nl

www.rmo.nl/onderwijs/museumkennis gebruik bijvoorbeeld de zoekwoorden: Egypte, farao, piramide, mummie, hiërogliefen, goden, tempel

Afbeeldingen

www.rmo.nl/collectie

www.globalegyptianmuseum.org (Engelstalig)

www.louvre.fr/en/moteur-de-recherche-oeuvres (Engelstalig) gebruik bijvoorbeeld de zoekwoorden: Egypt, farao, hieroglyph, Nile, mummy

www.metmuseum.org/collections/search-the-collections (Engelstalig) gebruik bijvoorbeeld de zoekwoorden: Egypt, hieroglyph, mummy, temple

www.flickr.com/groups/409045@N22/pool (Engelstalig) website met verzameling amateurfoto's van bezoekers van het Egyptisch Museum in Caïro

Filmpjes

www.schooltv.nl/beeldbank gebruik bijvoorbeeld de zoekwoorden: Egypte, farao, piramide, mummie

www.eigenwijzer.nl gebruik bijvoorbeeld de zoekwoorden: Egypte, farao, piramide, mummie, hiërogliefen

www.teleblik.nl

Spellen

www.rmo.nl/kids/thuis-doen/games

www.megamythen.nl

www.followamuse.nl/amonenamara

www.rmo.nl/games/dierenmummies

www.rmo.nl/games/dieven

www.dummiedemummie.nl

Literatuurlijst

Boeken gericht op kinderen

Egypte. Nieuws uit de Oudheid, V. Davies en R. Friedman (British Museum Publication Ltd. , 1998).

Het oude Egypte, M. Smith (Bakermat, 2010).

Het oude Egypte: tijdperk van de farao's, R. Hamilton (Parragon, 2008).

De wereld van de farao, A. Miljard (Bergmans, 1997).

Het oude Egypte, S. Baussier (Biblion, 2002).

Cleopatra, A. Geras (Kingfisher, 2007).

Toetanchamon, de schatten van de gouden koning, K. Santon (Parragon, 2007).

Die eeuwige Egyptenaren (Waanzinnig om te weten), T. Deary (Kluitman, 1999).

Het verhaal van de mummies, P. Clarke (Biblion, 2011).

Encyclopedie van Mummies, P. Chrisp (het Spectrum, 2006). NB: dit boek is niet geschikt voor jonge kinderen vanwege de vele foto's van echte mummies.

Leesboeken voor kinderen

Marijn in de Woestijn, D. Dekkers (Tirion, 2007).

Amon & Amara, een Egyptisch avontuur, K. Brummel (Follow a Muse).

Dummie de Mummie en de gouden scarabee, T. Menten (Van Goor, 2009).

Dummie de mummie en de tombe van Achnetoet, T. Menten (Van Goor, 2011).

Dummie de Mummie en de sfinx van Shakaba, T. Menten (Van Goor, 2011).

Populair-wetenschappelijke boeken

Egypte, het land van de farao's, R. Schulz en M. Seidel (ed.) (Könemann Verlagsgesellschaft MbH, 1997). [Aanrader vanwege de vele foto's en de teksten die geschreven zijn door Egyptologen, maar wel voor het algemene publiek]

De dodencultus van het Oude Egypte, M.J. Raven (Bataafse Leeuw, 1992).

Schrift en schrijvers in het Oude Egypte, M.J. Raven (Bataafse Leeuw, 1996).

Beeldhouwkunst in het land van de farao's, H. Schneider (Bataafse Leeuw, 1992).

Het oude Egypte, Z. Sharif (Könemann Verlagsgesellschaft MbH, 1999).

Egypte; tempels, mensen en goden, A. Siliotti (Zuid boekproducties, 2004).

Egyptische sagen en verhalen, J.F. Borghouts (Unieboek, 1974) [Dit is al een oud boek, maar het is soms nog wel terug te vinden in bibliotheken].

De bakermat der beschaving: Egypte, J. Malek (ed.) (Uitgeverij M & P, 1994).

The Pharaoh's Kitchen: recipes from Ancient Egypt's enduring food traditions, M. Mehdawy en A. Hussein (The American University in Cairo Press, 2010).

De Nijl stroomopwaarts: het Egypte van de farao's, M. Reynders (Davidfonds, 2006).

Egyptische magie, op zoek naar het dodenboek van Thot, M.J. Raven (Walburg Press, 2010).

Ancient Egypt. The land and its legacy, T.G.H. James (British Museum Publication Ltd. , 1988).

Chronicles of the pharaohs, P.A. Clayton (Thames & Hudson, 1994).

Chronicle of the queens of Egypt, from early dynastic times to the death of Cleopatra, J. Tyldesley (Thames & Hudson, 2006).

Egypt, S. Crescimbene (Tiger Books International PLC, 1994).

Egypte in religieuze boeken

In de Bijbel wordt Egypte ook genoemd:

Jozef in Egypte (Genesis 37-50)

De 10 plagen van Egypte en De uittocht uit Egypte (Exodus 1-14)

De vlucht naar Egypte van Jozef en Maria (Mattheüs 2:13-18)

En ook in de Koran:

De soera over Jozef (Yusuf, soera 12)

Het verhaal van Mozes (Mousa, verspreid over meerdere soera's)

Docenthandleidingen museumlessen

Museumles 'Egypte met Vos en Haas' (groep 1-2)

Jong en oud zijn gefascineerd door de cultuur van het oude Egypte. De Egyptische afdeling van het Rijksmuseum van Oudheden is dan ook uitermate geschikt voor een eerste kennismaking. In de museumles 'Egypte met Vos en Haas' gaan de leerlingen op ontdekkingsreis in de wereld van de oude Egyptenaren. Ze zien hoe deze wereld anders of hetzelfde is, in vergelijking met hun eigen belevingswereld. Denk daarbij aan hoe jonge kinderen een ander land beleven wanneer zij op vakantie gaan. De concepten 'reizen' en 'ontdekken' staan in deze les centraal. Tijdens hun ontdekkingsreis speuren de kinderen naar de antwoorden op de volgende vragen: Hoe woonden de oude Egyptenaren? Hoe zagen de Egyptische goden eruit? Waarom was de Nijl zo belangrijk? Maakten de oude Egyptenaren ook mummies van dieren? Wat is er zo bijzonder aan de Egyptische kunst? Hoe zag een farao of koningin eruit?

Doelgroep en doelstelling

De museumles is ontwikkeld voor groep 1 en 2 van het basisonderwijs. De leerlingen werken in groepjes, waardoor ze worden gestimuleerd om samen te werken terwijl ze een nieuwe wereld ontdekken. Het doel van de museumles is om de leerlingen op een speelse manier te laten kennismaken met de oude Egyptische cultuur. In de museumles wordt gebruikgemaakt van diverse werkvormen, die aansluiten bij verschillende intelligenties en competenties. Daarbij worden verschillende zintuigen geprikkeld, aangezien de leerlingen zelf zullen kijken, voelen en vooral doen aan de hand van interactieve opdrachten. Het programma sluit aan bij de kerndoelen Tijd binnen Oriëntatie op jezelf

en de wereld en Kunstzinnige oriëntatie. De museumles is bovendien ontwikkeld om aan te sluiten bij het lees- en taalonderwijs. Er wordt niet gewerkt met opdrachtenboekjes, maar interactieve opdrachten worden afgewisseld met verhalen en prenten van de bekende kinderboekfiguren Vos en Haas in Egypte. Deze les bevat daarmee elementen die de leerlingen op een speelse manier stimuleert in hun taal- en leesontwikkeling.

Opzet van het programma

Het programma is ontwikkeld in een driedelig kader: een verkenningsles op school, een museumles in het Rijksmuseum van Oudheden en een verwerkingsles op school. De verkenningsles en verwerkingsles zijn zo opgezet dat zij een toevoeging vormen op de les in het museum, maar niet persé noodzakelijk zijn. Met deze twee lessen heeft u de mogelijkheid het bezoek aan het museum in een kader plaats te geven. Bij de lessen ontvangt u een informatieve handleiding. De les in het museum bestaat eveneens uit drie onderdelen: een introductie, een bezoek aan de Egyptische afdeling en een afsluiting. Uw klas wordt bij binnenkomst ontvangen door een ervaren museumdocent. In de educatieve ruimte vindt een korte introductie plaats. Daarna gaan de leerlingen in groepjes het museum in om te speuren naar koffers en de daarbij behorende voorwerpen. Elk groepje begint bij een andere koffer. In deze koffers vinden de leerlingen telkens een kijkplaat van de kinderboekfiguren Vos en Haas in Egypte en een bijbehorende voorleeskaart die door de begeleider wordt voorgelezen. Op de kijkplaat is een voorwerp te zien dat ook in het museum is te vinden. In de koffers vinden de leerlingen ook iedere keer een interactieve opdracht of spel. Tijdens het bezoek aan de afdeling worden de leerlingen

begeleid door de museumdocent, samen met de eigen leerkracht en de overige begeleiders vanuit school. Na afloop van het bezoek aan de afdeling gaan de leerlingen terug naar de educatieve ruimte. Daar wordt de museumles afgesloten met een klassikaal spel.

Praktische informatie

De museumles kan met een groep van maximaal 35 leerlingen worden gevolgd. De kosten bedragen € 75,- per museumles. De leerlingen worden in zes groepjes verdeeld. Daarom is het noodzakelijk om voor zes volwassen begeleiders te zorgen. De tijdsduur van het programma is ongeveer één uur en drie kwartier. Hierbij is rekening gehouden met praktische logistieke zaken die komen kijken bij een museumbezoek met leerlingen van groep 1-2 (bijv. toiletbezoek). Zoals eerder vermeld is voorbereiding niet nodig, maar we bieden wel een verkennings- en verwerkingsles aan, zodat het mogelijk is de leerlingen vooraf bekend te maken met het onderwerp. Dit brengt vaak een feest van herkenning met zich mee. Daarnaast is het goed om te weten dat deze les een vervolg kan vinden in het programma 'Naar het museum met Vos en Haas' voor groep 3-4. Deze museumles ligt in het verlengde van de les voor groep 1-2 en is dusdanig verschillend dat beide lessen een aanvulling vormen op elkaar, hoewel beide lessen natuurlijk ook afzonderlijk te volgen zijn. Meer informatie over de lessen en over reserveringen kunt u vinden op onze website: <http://www.rmo.nl/onderwijs/basisonderwijs/vos-en-haas-1-en-2>

Museumles

‘Naar het museum met Vos en Haas’ (groep 3-4)

Wat is een museum eigenlijk? Is het niet een grote verzameling met voorwerpen, die ieder een eigen verhaal vertellen? Dat is wat de leerlingen in de museumles ‘Naar het museum met Vos en Haas’ gaan ontdekken. Ze speuren op de Egyptische afdeling naar verschillende voorwerpen die ieder een kenmerkend verhaal uit het oude Egypte vertellen. Zo ontdekken ze waaraan ze een farao kunnen herkennen, hoe de verschillende goden eruitzien en hoe het hiërogliefenschrift werkt.

Doelgroep en doelstelling

De museumles is ontwikkeld voor groep 3 en 4 van het basisonderwijs. De leerlingen werken in groepjes, waardoor ze worden gestimuleerd om samen te werken terwijl ze ontdekken wat een museum is en wat voor verhalen de voorwerpen in het museum allemaal kunnen vertellen. Het doel van de museumles is om de leerlingen op een speelse manier te laten kennismaken met de oude Egyptische cultuur, het concept verzamelen en het museum. In de museumles wordt gebruikgemaakt van diverse werkvormen die aansluiten bij verschillende intelligenties en competenties. Daarbij worden verschillende zintuigen geprikkeld, aangezien de leerlingen zelf zullen kijken, voelen en doen aan de hand van interactieve opdrachten. Het programma sluit aan bij de kerndoelen Tijd binnen Oriëntatie op jezelf en de wereld en Kunstzinnige oriëntatie. De museumles is bovendien ontwikkeld om aan te sluiten bij het lees- en taalonderwijs. Er wordt niet gewerkt met opdrachtenboekjes, maar interactieve opdrachten worden afgewisseld met verhalen en afbeeldingen van de

bekende kinderboekfiguren Vos en Haas, op de Egyptische afdeling van het Rijksmuseum van Oudheden. Deze les bevat daarmee elementen die de leerlingen op een speelse manier stimuleert in hun taal- en leesontwikkeling.

Opzet van het programma

Het programma is ontwikkeld in een driedelig kader: een verkenningsles op school, een museumles in het Rijksmuseum van Oudheden en een verwerkingsles op school. De verkenningsles en verwerkingsles zijn zo opgezet dat ze een toevoeging vormen op de les in het museum, maar niet persé noodzakelijk zijn. Met deze twee lessen heeft u de mogelijkheid het bezoek aan het museum in een kader plaatsen. Bij de les ontvangt u een informatieve handleiding.

De les in het museum bestaat eveneens uit drie onderdelen: een introductie, een bezoek aan de Egyptische afdeling en een afsluiting. Uw klas wordt bij binnenkomst ontvangen door een ervaren museumdocent. In de educatieve ruimte vindt een korte introductie plaats. Daarna gaan de leerlingen in groepjes het museum in om te speuren naar archiefdozen. Elk groepje begint bij een andere doos. De archiefdozen vertellen het verhaal van een voorwerp uit de collectie en bevatten een opdracht of spel dat met dit voorwerp te maken heeft.

In de dozen vinden de leerlingen, behalve de interactieve opdrachten en spellen, telkens een leeskaart. Op deze leeskaart staat een verhaal van kinderboekfiguren Vos en Haas in het museum, vergezeld van een aantal illustraties, inclusief de voorwerpen uit de collectie. De leerlingen lezen zelf of met hulp van een begeleider het verhaal en ontdekken zo meer over een museumvoorwerp. Soms kan een voorwerp namelijk veel meer zeggen dan je direct zou denken! Ook krijgen ze de kans om zelf een

verhaal te bedenken. Tijdens het bezoek aan de afdeling worden de leerlingen begeleid door de museumdocent, samen met de eigen leerkracht en de overige begeleiders vanuit school. Na afloop van het bezoek aan de afdeling gaan de leerlingen terug naar de educatieve ruimte. Daar wordt de museumles afgesloten met een klassikaal spel.

Praktische informatie

De museumles kan met een groep van maximaal 35 leerlingen gevolgd worden. De kosten bedragen € 75,- per museumles. De leerlingen worden in zes groepjes verdeeld. Daarom is het noodzakelijk om voor zes volwassen begeleiders te zorgen. De tijdsduur van het programma is ongeveer één uur en drie kwartier. Hierbij is rekening gehouden met praktische logistieke zaken die komen kijken bij een museumbezoek met leerlingen van groep 3-4 (bijv. toiletbezoek). Zoals eerder vermeld is voorbereiding niet nodig, maar we bieden wel een verkennings- en verwerkingsles aan, zodat het mogelijk is de leerlingen vooraf bekend te laten maken met het onderwerp. Dit brengt vaak een feest van herkenning met zich mee. Daarnaast is het goed om te weten dat deze les een vervolg zou kunnen zijn op de museumles 'Egypte met Vos en Haas' voor groep 1-2. Deze museumles is verwant aan de les voor groep 3-4 en is dusdanig verschillend dat beide lessen een aanvulling vormen op elkaar, hoewel beide lessen natuurlijk ook afzonderlijk te volgen zijn. Meer informatie over de lessen en over reserveringen kunt u vinden op onze website: <http://www.rmo.nl/onderwijs/basisonderwijs/vos-en-haas-3-en-4>

Museumles Egypte bovenbouw basisonderwijs (groep 5-8)

De Egyptische afdeling van het Rijksmuseum van Oudheden is bijzonder. Het is de grootste afdeling in het museum en één van de belangrijkste collecties op dit gebied ter wereld.

Tijdens deze museumles ontdekken uw leerlingen aan de hand van uitdagende opdrachten de Egyptische collectie van het museum. Ze leren op thematische wijze over de Egyptische godenwereld, bijzondere begrafenisrituelen en de rol van het schrift. Ze komen oog in oog te staan met imposante beelden en betreden een grafkapel. De speurtocht eindigt met het vinden van een schat.

In deze laagdrempelige, leerzame en stimulerende museumles wordt gebruik gemaakt van verschillende werkvormen die aansluiten bij verschillende soorten intelligenties en competenties. De les is bedoeld als kennismaking met het oude Egypte, en het museum als een leuke en leerzame plek.

Doelgroep en doelstelling

De museumles is ontwikkeld voor groep 5 t/m 8 van het basisonderwijs. Door in groepjes te werken worden de leerlingen gestimuleerd om te kijken, te overleggen en keuzes te maken.

Aan de hand van de vragen en opdrachten in het werkboekje doen ze nieuwe kennis, vaardigheden en inzichten op.

Het doel van de museumles is om de kinderen op een speelse manier kennis te laten maken met de rijke (cultuur)geschiedenis van het oude Egypte. Het programma sluit aan bij de kerndoelen Kunstzinnige oriëntatie en bij de kerndoelen Tijd binnen het leergebied Oriëntatie op jezelf en de wereld. Binnen het vak Geschiedenis sluit

de museumles aan bij de tijdvakken Jagers en verzamelaars en Grieken en Romeinen. Omdat de les een andere insteek heeft en er ook andere thema's en museumvoorwerpen aan bod komen, kan de les prima worden gedaan als vervolg op de lessen voor de onder- en middenbouw, met Vos en Haas.

Opzet van het programma

Ter voorbereiding en verwerking van de museumles kunt u de verschillende thema's en lessuggesties uit het projectweekpakket Egypte gebruiken.

De museumles bestaat uit drie onderdelen: een introductie, een bezoek aan de afdeling Egypte met een werkboekje en een (inter)actieve eindopdracht.

Uw klas wordt in het museum ontvangen door een ervaren museumdocent. In de educatieve ruimte vindt een korte introductie plaats op het oude Egypte en het bezoek aan de afdeling. Daarna gaan de kinderen in maximaal acht groepjes met het werkboekje in het museum aan de slag. Elk groepje begint bij een ander thema. Wanneer een groepje de opdrachten bij een thema heeft afgerond, gaan de leerlingen op zoek naar het volgende thema met bijbehorende voorwerpen. Logistieke instructies en een plattegrond in het werkboekje wijzen hen daarbij de weg. Tijdens het bezoek aan de afdeling worden de leerlingen begeleid door de museumdocent, samen met de eigen leerkracht en de overige begeleiders vanuit school.

Na afloop van het bezoek aan de afdeling gaan de leerlingen terug naar de educatieve ruimte. De museumles wordt actief afgerond met een eindopdracht. De leerlingen wordt gevraagd een code te kraken, die hen helpt een schat te vinden.

Acht thema's

Het werkboekje is verdeeld in acht thema's. De startpunten van alle thema's zijn in de inleidende, chronologische zaal waarna een verdieping plaatsvindt in één van de andere zalen (verdeeld in de thema's: 'religie', 'hiernamaals', 'beelden' en 'Egypte en andere culturen'). Op die manier zien de leerlingen de gehele Egyptische afdeling en hebben zij niet het gevoel iets gemist te hebben. De acht thema's zijn:

- 1 Heilige dieren
- 2 Tempels en priesters
- 3 Pracht en praal
- 4 Dagelijkse kost
- 5 Bouwkunst
- 6 Toetanchamon
- 7 Lezen en schrijven
- 8 Werken en geld

Praktische informatie

De museumles kan met een groep van maximaal 35 leerlingen gevolgd worden. Voorwaarde voor deelname is dat de school per tien leerlingen zorgt voor minimaal één volwassen begeleider. De kosten bedragen €75,- per bezoek. De tijdsduur van de museumles is ongeveer één uur en drie kwartier. De leerlingen ontvangen het werkboekje in het museum, tijdens de introductie van de museumles. Voorbereiding is niet noodzakelijk, maar het bijbehorende projectweekpakket bevat enkele lessuggesties ter voorbereiding en/of verwerking. Het antwoordblad behorend bij het werkboekje kunt u downloaden op www.rmo.nl. Het wachtwoord daarvoor ontvangt u bij de bevestiging van uw reservering.

Wij vragen u:

- om de klas voorafgaand aan het bezoek in acht groepjes te verdelen;
- om zelf voor potloden te zorgen;
- van tevoren te zorgen dat de kinderen gegeten en gedronken hebben en naar het toilet zijn geweest.

Colofon

Samenstelling

Marein Meijer, Sifra Wieldraaijer, Nicole Jansen

Redactie

Marieke Peters, Gabriëlle van der Voort,
Maarten Raven

Ontwerp

Ankie Stoutjesdijk

Bijlage nummer 6, Dummie de mummie-woordzoeker

Elly Hees, uitgeverij Van Goor
www.toscamenten.nl

Bijlage nummer 12, kijkdoos Amon en Amara

Follow a Muse
www.followamuse.nl

Bijlage nummer 18, piramide van Chefred

Bureau Nebti, Hilversum

Print

Puntgaaf drukwerk

